

Explaining the Components of Social Resilience Within the Framework of Urban Resilience of Tehran Metropolis

Mohammad Sheikhi 

Associate Professor, Department of Social,
Urban and Regional Planning, Allameh
Tabatabaei University, Tehran, Iran.

Mahmoud Jomepour 

Professor, Department of Social, Urban
and Regional Planning, Allameh
Tabatabaei University, Tehran, Iran.

Asmail Piri * 

PhD, Urban Planning, Allameh Tabatabaei
University, Tehran, Iran

1. Introduction

Social resilience is an interdisciplinary concept that addresses the capacity and ability of a society to face, adapt, and bounce back from unexpected crises. This concept is not limited to recovery from difficult circumstances, but also includes learning, adaptation, and even positive transformation in social structures, relationships, and norms. In other words, social resilience is the ability of a society to maintain social cohesion, mutual support, trust, and reproduce social capital in the face of pressures from natural disasters (such as earthquake and flood) economic crises, political developments, epidemics, or even cultural and technological changes. Given the social, economic, and cultural complexities of the Tehran metropolis and the need to increase the capacity of society to face crises, it is of particular importance to recognize the dimensions and components affecting social resilience. Although numerous studies have been conducted in the field of urban resilience, a significant portion of the research has focused on the physical, infrastructural, and managerial dimensions, and the social and cultural dimensions of resilience, especially with regard to the specific characteristics of Tehran, have received less attention. Therefore, it is necessary to identify and explain the indigenous components of social resilience within the framework of Tehran's social and urban conditions. Accordingly, the main question of the present study is: What are the components and indicators affecting social resilience within the framework

* Corresponding Author: asmailpirii@yahoo.com

How to Cite: Sheikhi, M; Jomepour, M, Piri; A. (2026). Explaining the components of social resilience within the framework of urban resilience of Tehran metropolis, *Journal of Social Work Research*, 12 (46), 1-49.

of urban resilience of the Tehran metropolis, and how can the conceptual model of Tehran's social resilience be explained?

2. Literature Review

Social resilience is the ongoing ability of a society to change through social transformation and lifestyle changes in order to survive, grow, and thrive. Social resilience often addresses the collective aspects of human life. Social resilience itself is an aspect of social sustainability and is the interaction of individuals and members of society for the purpose of development. Social resilience is largely related to social behavior, social interaction, and increasing the quality of life, and community resilience requires the development of social capital and the creation of relationships between individuals, increasing the self-confidence of individuals and communities, and increasing community capacity. Social resilience is the ability of individuals and communities to learn from past experiences, to be tolerant and inclusive, to have a purpose, to be positive about the future, and to have effective leadership. Social resilience is the ability of a community to withstand the stresses and disruptions caused by social, political, and economic changes, and refers to the demographic composition of the community, such as gender, age, race, disabilities, economic status, and other groupings, and the characteristics of its social capital. Social resilience is defined as “the ability of a society to bounce back and use resources to recover.”

3. Methodology

The present research method is qualitative in terms of approach and applied in terms of purpose. The research data were collected using semi-structured interviews with 33 experts in the fields of urban planning, urban sociology, crisis management, and urban resilience. Sampling was carried out using purposive and snowball methods, and the interview process continued until theoretical saturation was achieved. The data obtained from the interviews were analyzed using the content analysis method, and after coding and extracting concepts, the components and indicators of social resilience in the Tehran metropolis were identified and explained, using the content analysis method.

4. Results

After conducting semi-structured interviews with 33 experts in the field of urban resilience, urban planning, urban sociology and crisis management and analyzing the data from the interviews, the main components and indicators of the social resilience of Tehran metropolis were extracted. The results of the data analysis showed that the

social resilience of Tehran can be explained in the form of five main components, including identity and sense of belonging, social justice, quality of life, social capital and cultural capital. In order to explain the components and indicators of the social resilience of Tehran, data from semi-structured interviews with experts were analyzed. At this stage, after the full implementation of the interviews, key concepts were extracted and organized in the form of primary codes. After that, synonymous and related codes were compiled in the form of final indicators of Tehran's social resilience.

5. Conclusion

The results of this study showed that social resilience, as one of the fundamental dimensions of urban resilience, is a multidimensional and dynamic concept that is formed by the interaction of social, cultural, institutional, and managerial factors. A systematic review of the literature and previous studies indicates that improving the social capacities of local communities plays an important role in increasing the ability of cities to face risks, reduce vulnerability, and accelerate the process of returning to normal conditions after a crisis. Findings from interviews with experts also showed that in Tehran, components such as social participation, social capital, public trust, social cohesion, citizen awareness and education, support networks, and institutional capacities are among the most important factors affecting social resilience. These components, while strengthening the ability of society to adapt to crises, also provide the basis for increasing the capacity for learning, cooperation, and collective action. Data analysis showed that promoting social resilience is not possible solely through physical and infrastructural measures and requires simultaneous attention to social, cultural, and institutional dimensions.

Keywords: Resilience, Urban Resilience, Components of Social Resilience, Tehran Metropolis



تبیین مؤلفه‌های تاب‌آوری اجتماعی در چارچوب تاب‌آوری شهری کلان‌شهر تهران^۱

دانشیار برنامه‌ریزی اجتماعی، شهری و منطقه‌ای دانشگاه
علامه طباطبائی، تهران، ایران.

محمد شیخی 

استاد برنامه‌ریزی اجتماعی، شهری و منطقه‌ای، دانشگاه علامه
طباطبائی، تهران، ایران.

محمود جمعه پور 

دکتری شهرسازی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

اسماعیل پیری * 

چکیده

تاب‌آوری اجتماعی به توانایی جوامع در مقابله، سازگاری و بازیابی مؤثر در برابر بحران‌ها، مخاطرات و تغییرات محیطی، اقتصادی و اجتماعی اشاره دارد. این مفهوم بر ظرفیت افراد، گروه‌ها و نهادهای اجتماعی برای حفظ انسجام، مشارکت، اعتماد متقابل و تداوم عملکردهای اساسی جامعه در شرایط بحرانی تأکید می‌کند. اهمیت تاب‌آوری اجتماعی در کلان‌شهرها به دلیل افزایش پیچیدگی‌های اجتماعی، رشد جمعیت و تنوع مخاطرات بیش‌ازپیش مورد توجه قرار گرفته است. ارتقای تاب‌آوری اجتماعی می‌تواند زمینه کاهش آسیب‌پذیری، تقویت سرمایه اجتماعی، افزایش توان سازگاری شهروندان و بهبود ظرفیت مدیریت بحران را فراهم سازد و نقش مهمی در تحقق توسعه پایدار شهری ایفا کند. هدف از پژوهش حاضر استخراج مؤلفه‌های تاب‌آوری اجتماعی کلان‌شهر تهران می‌باشد. یافته‌های پژوهش نشان داد که تاب‌آوری اجتماعی شهر تهران در قالب پنج مؤلفه اصلی شامل هویت و احساس تعلق، عدالت اجتماعی، کیفیت زندگی، سرمایه اجتماعی و سرمایه فرهنگی قابل تبیین است. مؤلفه هویت و احساس تعلق با شاخص‌های رضایت‌مندی اجتماعی و احساس تعلق به جامعه، مؤلفه عدالت اجتماعی با شاخص‌های دسترسی عادلانه به خدمات، همه‌شمولی و تأمین اجتماعی، مؤلفه کیفیت زندگی با شاخص‌های امنیت، سلامت، آرامش و دسترسی به فضاهای عمومی، مؤلفه سرمایه اجتماعی با شاخص‌های انسجام اجتماعی، مشارکت و همیاری، آموزش و آگاهی و اعتماد اجتماعی، و مؤلفه سرمایه فرهنگی با شاخص‌های تنوع قومی و مذهبی، حقوق شهروندی و آداب‌ورسوم شناسایی شد. نتایج بیانگر آن است که تقویت

۱- این پژوهش مستخرج از رساله دکتری شهرسازی نویسنده سوم با عنوان "تبیین الگوی شهر تاب‌آور هوشمند (مورد پژوهی: شهر تهران)" می‌باشد که به راهنمایی نویسنده اول و مشاوره نویسنده دوم در گروه برنامه‌ریزی اجتماعی، شهری و منطقه‌ای دانشگاه علامه طباطبائی دفاع شده است.

* نویسنده مسئول: asmailpirii@yahoo.com

این مؤلفه‌ها می‌تواند ظرفیت سازگاری، همکاری جمعی و آمادگی شهروندان تهران را در مواجهه با بحران‌ها افزایش دهد. روش پژوهش حاضر کیفی است. داده‌ها با استفاده از تحلیل اسنادی و مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته با ۳۳ نفر از خبرگان حوزه برنامه‌ریزی شهری، جامعه‌شناسی شهری، مدیریت بحران و تاب‌آوری شهری، که به روش هدفمند و گلوله برفی انتخاب شدند، گردآوری و با استفاده از روش تحلیل محتوا بررسی و کدگذاری شدند. نتیجه این پژوهش می‌تواند در سیاست‌گذاری‌های آینده مدیریت شهر تهران مفید واقع گردد.

کلیدواژه‌ها: تاب‌آوری، تاب‌آوری شهری، مؤلفه‌های تاب‌آوری اجتماعی، کلان‌شهر تهران

بیان مسئله

گسترش سریع شهرنشینی منجر به آشفته‌گی‌های اجتماعی می‌شود، به‌طوری‌که افزایش نابرابری‌ها، جدایی‌گزینی‌ها و نابرابری‌های اجتماعی - فضایی، اجرای قانون ناعادلانه و حکمروایی ضعیف شهری، شدت خطر ناآرامی‌های اجتماعی را در مناطق شهری تشدید می‌کند. مخاطرات بیش از یک‌سوم جمعیت جهان را تحت تأثیر قرار داده و بیش از ۱/۳ تریلیون دلار خسارات اقتصادی به همراه داشته است. تشخیص زودهنگام بحران‌ها و شرایط اضطراری و واکنش سریع در شهرها این امکان را می‌دهد تا اطلاعات مرتبط را جمع‌آوری کرده، ویژگی‌های وقایع (مانند مکان، زمان و انواع) را نظارت کنند و تحلیل‌ها و پیش‌بینی‌های به‌موقع ارائه دهند.

جهت پاسخگویی فعال به چنین وقایعی، محققان رشته‌های مختلف، نظریه‌ها و رویکردهایی را برای کمک به ساکنان شهرها و آمادگی آن‌ها بر فائق آمدن به آشفته‌گی‌های غیرمنتظره ارائه داده‌اند (Woetzel et al, 2018). برای اینکه شهرها به شوک‌های بلایای طبیعی واکنش نشان دهند و از آن نجات یابند، ایجاد یک سیستم واکنش اضطراری یا یک برنامه واکنش در مقابل مخاطرات با تأکید بر سیستم‌های اجتماعی ضروری است (Cariolet, 2019). در نتیجه مدیران شهری باید اهداف توسعه پایدار را در نظر داشته باشند و جنبه‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی را مدنظر قرار دهند (Huang, 2018). یکی از مفاهیمی که جهت مقابله با مخاطرات در شهرها اعمال می‌شود تاب‌آوری می‌باشد. برخلاف رویکردهای سنتی مدیریت بحران که

بیشتر بر واکنش‌های کوتاه‌مدت متمرکز بوده‌اند، رویکرد تاب‌آوری بر پیش‌بینی، آمادگی، یادگیری و نوآوری تأکید دارد. بدین معنا که شهرهای تاب‌آور تنها به بازگشت به شرایط پیش از مخاطره بسنده نمی‌کنند، بلکه از مخاطرات به‌عنوان فرصتی جهت اصلاح ساختارها، بهبود زیرساخت‌ها و ارتقای کیفیت زندگی بهره می‌گیرند. اهمیت این رویکرد به‌گونه‌ای است که نهادهای بین‌المللی همچون سازمان ملل متحد، بانک جهانی و شبکه ۱۰۰ شهر تاب‌آور آن را به‌عنوان یکی از الزامات اساسی تحقق اهداف توسعه پایدار معرفی کرده‌اند. مفهوم تاب‌آوری اشاره می‌کند که یک شهر باید توانایی جذب، انطباق و تغییر فشارهای خارجی و تضمین ایمنی شهری را در هنگام بحران یا مخاطره داشته باشد (Kilar, 2018). تاب‌آوری شهری دارای ابعاد مختلفی است، یکی از ابعاد تاب‌آوری شهری تاب‌آوری اجتماعی می‌باشد. تاب‌آوری اجتماعی^۱ مفهومی میان‌رشته‌ای است که به ظرفیت و توانایی یک جامعه جهت مواجهه، سازگاری و برگشت از بحران‌های غیرمنتظره می‌پردازد. این مفهوم تنها به بازیابی از شرایط دشوار محدود نمی‌گردد، بلکه شامل یادگیری، سازگاری و حتی تحول مثبت در ساختارها، روابط و هنجارهای اجتماعی نیز اشاره دارد. به بیان دیگر، تاب‌آوری اجتماعی توانایی یک جامعه در حفظ انسجام اجتماعی، حمایت متقابل، اعتماد و بازتولید سرمایه اجتماعی در برابر فشارهای ناشی از حوادث طبیعی (مانند زلزله، سیل و ...)، بحران‌های اقتصادی، تحولات سیاسی، بیماری‌های همه‌گیر یا حتی تغییرات فرهنگی و فناوری است. در رابطه با ضرورت و اهمیت تاب‌آوری شهر تهران می‌توان به این موارد اشاره کرد که تهران بر روی یکی از فعال‌ترین کمربندهای زلزله دنیا واقع گردیده است که تقریباً هر ۱۵۰ سال زلزله شدیدی در این کمربند رخ می‌دهد. اکنون از آخرین زلزله شدید تهران که در سال ۱۸۳۰ میلادی (۱۲۰۹ هجری شمسی) اتفاق افتاده بیش از ۱۵۰ سال می‌گذرد. جایکا (موسسه ژاپنی) مطالعه‌ای را در خصوص طرح پهنه‌بندی لرزه‌ای تهران بزرگ (۸۰-۱۳۷۹) انجام داد که نتیجه‌گیری‌های انجام‌شده طی آن نشان می‌دهد که در بدترین حالت (اگر یک زلزله شدید رخ بدهد)

تلفات بسیار سنگینی در بر خواهد داشت. تهران با جمعیت میلیونی و تراکم بالای سکونتگاه‌ها، با مشکلاتی مثل ترافیک، کمبود خدمات شهری، کمبود فضای سبز و فشار بر زیرساخت‌ها مواجه است. تاب‌آوری شهری به مدیران و شهروندان کمک می‌کند تا شهر را در شرایط فشار و تغییر مدیریت کنند و از فروپاشی خدمات جلوگیری شود. تاب‌آور کردن تهران، می‌تواند در برابر نوسانات اقتصادی، بحران‌های اجتماعی و کمبود منابع مقاومت کند. این امر باعث می‌شود که فرصت‌های سرمایه‌گذاری و فعالیت‌های اقتصادی حفظ شوند و جامعه کمتر آسیب ببیند. با توجه به پیچیدگی‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی کلان‌شهر تهران و ضرورت افزایش ظرفیت جامعه برای مواجهه با بحران‌ها، شناخت ابعاد و مؤلفه‌های مؤثر بر تاب‌آوری اجتماعی اهمیت ویژه‌ای دارد. اگرچه مطالعات متعددی در زمینه تاب‌آوری شهری انجام شده است، اما بخش قابل‌توجهی از پژوهش‌ها بر ابعاد کالبدی، زیرساختی و مدیریتی تمرکز داشته و ابعاد اجتماعی و فرهنگی تاب‌آوری، به‌ویژه با توجه به ویژگی‌های خاص شهر تهران، کمتر مورد توجه قرار گرفته است. از این رو، ضرورت دارد مؤلفه‌های بومی تاب‌آوری اجتماعی در چارچوب شرایط اجتماعی و شهری تهران شناسایی و تبیین شود. بر این اساس، سؤال اصلی پژوهش حاضر عبارت است از: مؤلفه‌ها و شاخص‌های مؤثر بر تاب‌آوری اجتماعی در چارچوب تاب‌آوری شهری کلان‌شهر تهران کدام‌اند و چگونه می‌توان الگوی مفهومی تاب‌آوری اجتماعی تهران را تبیین کرد؟

مبانی نظری

۱- تاب‌آوری شهری

اگرچه مطالعات تاب‌آوری شهری دارای قدمت چندانی نمی‌باشد، اما مطالعات در زمینه تاب‌آوری از دهه ۵۰ میلادی در رشته‌های فیزیک، روان‌شناسی، اکولوژی و مدیریت

انجام گرفته است. تاب‌آوری به واسطه مطالعات هولینگ^۱ در دهه هفتاد میلادی (۱۹۷۳) در زمینه اکولوژی توسعه پیدا کرد، که ابتدا بر رفتار سیستم‌های طبیعی در مواجهه با اغتشاشات بیرونی تمرکز داشت. در اواسط دهه نود میلادی هولینگ تمایز صریحی بین رویکرد مهندسی و اکولوژیکی تاب‌آوری ارائه کرد. پژوهش‌های متعددی در دهه‌های اخیر در مورد تاب‌آوری سیستم‌های اجتماعی - اکولوژیکی در برابر عوامل فشارهای ناهمگون انجام گرفته است که می‌توانیم به مخاطرات طبیعی و تغییرات آب‌وهوا (Galderisi, 2014)، مصرف انرژی و وابستگی به نفت (North, 2010) و اقتصاد (Drobniak, 2010;) اشاره کنیم.

شکل ۱- سیر تحول مفهوم شهر تاب آور در گذر زمان



(UN-Habitat 2017)

موسسه آی سی آل ایی آل^۱ در سال ۲۰۱۰ کنگره شهرهای تاب‌آور را جهت افزایش آگاهی و حمایت از دولت‌های محلی و منطقه‌ای در چالش‌های مربوط به تاب‌آوری راه‌اندازی کرد. این موسسه برای رویکرد تاب‌آوری در شهرها تمرکز ویژه‌ای بر ساختار حکمروایی چند سطحی داشت و بخش دولتی را تشویق می‌کند تا با بخش خصوصی در پروژه‌های محلی و منطقه‌ای برای خدمات مختلفی مانند فناوری، مشاوره، اتاق‌های فکر و مؤسسات تحقیقاتی و سرمایه‌گذاران همکاری کند که سطح تاب‌آوری در شهرها را ارتقا دهد (ICLEI, 2019). اصطلاح تاب‌آوری تا حد زیادی به واسطه کتاب شهر تاب‌آور^۲ (۲۰۰۵) تألیف واله و کامپانلا^۳ فراگیر شد، این کتاب بر دوام شهرها در مواجهه با مخاطرات یعنی ظرفیت آن‌ها برای "بازگشت از تخریب"، "موجودیت شهرها" و "در میان بادوام‌ترین مصنوعات بشریت" تأکید دارد. جستجوی گوگل ترند برای شهر تاب‌آور نشان می‌دهد که این عبارت در سال ۲۰۱۲ پس از طوفان سندی که حدود ۱۹ میلیارد دلار خسارت به بار آورد وارد عبارت‌های جستجو شد. برای مفهوم شهر تاب‌آور تعاریف مختلفی موجود می‌باشد، که برخی از آن‌ها توسط پژوهشگران متعددی (مانند نیومن و همکارانش در سال ۲۰۰۹، فوسکو ژیرآرد و همکارانش در سال ۲۰۱۲)، برخی دیگر توسط مؤسسات (موسسه راهبردی بین‌المللی کاهش خطر بلایا وابسته به سازمان ملل در سال ۲۰۱۲)، توسط سازمان‌های بین‌المللی بزرگ (بانک جهانی در سال ۲۰۱۱) و یا توسط بنیادهای خصوصی (بنیاد راکفلر در سال ۲۰۱۵) ارائه شده‌اند. با این وجود تمام تعاریف موجود در رابطه با تاب‌آوری شهری بر سر این ایده اتفاق نظر دارند که شهر تاب‌آور، شهری است که قادر به جذب فشارهای خارجی می‌باشد، یا برای سازگاری یا تغییر در مقابل چنین فشارهایی، تضمینی برای ایمنی جوامع ساکن و حافظ کارکردهای اساسی آن

۱ - ICLEI: یک موسسه در کشور کانادا که یک شبکه جهانی متشکل از ۲۵۰۰ دولت محلی و منطقه‌ای که متعهد

به توسعه شهری پایدار هستند.

2. he Resilient City

3. Vale and Campanella

در هنگام بحران می‌باشد و مفهوم تاب‌آوری ریشه در تحقیقات گسترده‌ای دارد که بر تاب‌آوری سیستم‌های اجتماعی - اکولوژیکی متمرکز شده است (Folke, 2016). ریشه مفهوم تاب‌آوری ۲ از واژه لاتین "resilio" به معنای بازگشتن به حالت قبل استخراج شده است (Klein, Nicholls, & Thomalla, 2003)؛ و به معنای انعطاف‌پذیر بودن می‌باشد که در قرن ۱۷ میلادی نیز مورد استفاده قرار گرفته است. واژه تاب‌آوری در سیستم‌های اجتماعی و زیست‌محیطی از دهه ۱۹۸۰ رایج شد (Nelson et al, 2007). این مفهوم را اولین بار هولینگ ۳ در مطالعات اکولوژیکی به‌مثابه راهی برای درک پویایی غیرخطی در سیستم‌های بوم‌شناسی مطرح کرد (Holling, 1973). از اینکه این اصطلاح برای اولین بار در چه رشته‌ای استفاده شده است اجماع نظری وجود ندارد و در مورد اینکه مفهوم تاب‌آوری در ابتدا از کدام رشته استخراج شده است اتفاق نظر وجود ندارد، تعدادی از پژوهشگران بر رشته بوم‌شناسی و تعدادی دیگر بر فیزیک نظر دارند. مطالعه تاب‌آوری از رشته‌های روانشناسی و روان‌پزشکی در سال‌های دهه ۱۹۴۰ گرفته شد که بخش عمده آن توسط پژوهشگرانی مانند نورمن گرامزی ۴، امی ورنر ۵ و راث اسمیت ۶ رایج گردید. مفهوم تاب‌آوری به مفهوم جهش یا بازگشت به عقب تفسیر می‌شود. تاب‌آوری به‌مثابه ظرفیت اجتناب و مدیریت مخاطرات طبیعی و انسانی تفسیر می‌شود و همچنین مفهومی است جهت مدیریت سیستم‌های پیچیده اجتماعی - اکولوژیکی که در حوزه‌های مختلف شهری، منطقه‌ای و اقتصادی به‌کاربرده می‌شود، اما تعریف جامع و استانداردی از این واژه وجود ندارد (Welter-Enderlin & Hildenbrand, 2006). با توجه به اظهارات میرو و همکاران^۱ (۲۰۱۶) در تعاریف ارائه شده در مورد تاب‌آوری شهری تفاوت‌هایی وجود دارد که برخی از آن‌ها به‌قرار زیر است:

۱. ویژگی‌های شهرها: تعاریف تاب‌آوری شهری عمدتاً مبهم در نظر گرفته می‌شوند، زیرا معنای «شهری» را تعریف نمی‌کنند.

۲. مفهوم تعادل: درحالی‌که تعاریف خاصی از تاب‌آوری، تعادل یک‌بعدی را به تصویر می‌کشد، برخی دیگر مفهوم تعادل چندبعدی را اتخاذ می‌کنند.
 ۳. تاب‌آوری به‌عنوان یک مفهوم مثبت: تعاریف ذکرشده در رابطه با تاب‌آوری شهری، آن را به‌عنوان یک ویژگی مثبت و مطلوب تعریف می‌کنند.
 ۴. مسیر تاب‌آوری: تعاریف سه مسیر تاب‌آوری را مشخص می‌کنند که عبارت‌اند از: تداوم، گذار و تحول.
 ۵. درک سازگاری: تنش بعدی حول مفهوم سازگاری ایجاد می‌شود. به این معنی است که تعاریف خاصی بر روی چنین زمینه خاصی تمرکز کرده‌اند که تاب‌آوری و توانایی سیستم را برای مقابله با تهدیدات ناگهانی و غیرمنتظره تضعیف می‌کند.
 ۶. بازه زمانی اقدام: فقط تعداد معینی از تعاریف بر مقیاس زمانی سیستم پس از اختلال در زمینه‌های بلایای طبیعی و تغییرات آب و هوایی منعکس می‌شود و هیچ‌یک از تعاریف دیگر بر سرعت بازیابی تأکید ندارند.
- تفاوت اساسی که در تمام تعاریف ارائه‌شده وجود دارد، درروشنی است که آن‌ها سیستمی را برای جذب، تحمل، تنظیم، سازمان‌دهی مجدد، حمایت، مقاومت، پاسخ، بازیابی و تبدیل از اختلالات تصور کرده‌اند (Ribeiro and Gonçalves, 2019). در ادامه به برخی از تعاریف تاب‌آوری که توسط برخی از پژوهشگران مختلف ارائه‌شده است، اشاره می‌شود.

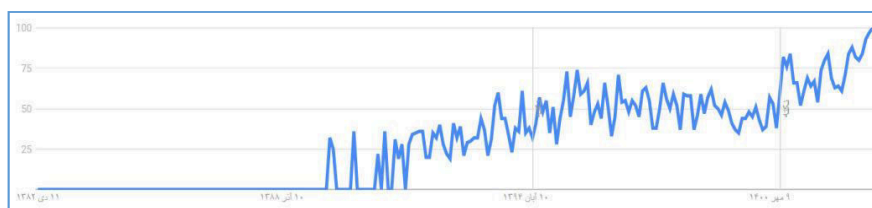
جدول ۱- تعاریف تاب‌آوری

تعریف تاب‌آوری	محقق
تاب‌آوری به روابط میان یک سیستم و ساختار آن‌ها اشاره دارد.	Holling, 1973
تاب‌آوری توانایی دوباره به حالت اول بازگشتن از ناگواری است.	American Heritage Dictionary, 2001
تاب‌آوری توانایی‌های یک مجتمع زیستی جهت دستیابی به مهارت‌ها و دانشی است که مجوز مشارکت کامل در بازیابی از حوادث را صادر می‌کند.	Coles, 2004
تاب‌آوری ظرفیت یک سیستم برای جذب اختلال و سازمان‌دهی دوباره به‌منظور حفظ اساسی عملکرد، ساختار و هویت آن سیستم می‌باشد	Walker, 2004
تاب‌آوری ظرفیت یک سیستم اکولوژی-اجتماعی جهت جذب اختلال و سازمان‌دهی دوباره سیستم و حفظ عملکرد، ساختار، هویت و باز خود آن سیستم است.	Folke, 2006
تاب‌آوری توانایی یک منطقه در جهت آماده‌سازی، پاسخ و بازیابی پس از اختلال می‌باشد.	Foster, 2007
تاب‌آوری ظرفیت یک اقتصاد منطقه‌ای به پیکربندی مجدد که ساختار (شرکت‌ها، صنایع، فناوری‌ها و نهادها) خودش را به‌منظور حفظ یک مسیر رشد، قابل قبول در جهت تولید و ثروت در طول زمان سازگار سازد.	Martin, 2012
تاب‌آوری یک استراتژی در ارزیابی ریسک جهت ارتقای ایمنی و کیفیت خدمات می‌باشد.	Johnsen SO, Veen M, 2013
تاب‌آوری اشاره به توانایی یک سیستم جهت مقابله و انطباق با سختی‌ها می‌باشد.	Wingo et al, 2014
مجموعه‌ای از توانایی‌های انطباقی در جهت یک مسیر مثبت از عملکرد و سازگاری پس از یک اختلال می‌باشد.	Norris et al. 2014
تاب‌آوری شهری را می‌توان به‌مثابه فرایندی پیشگیرانه در جهت برنامه‌ریزی، تدوین سیاست و جهت‌گیری استراتژیک بوده که در آن جوامع از طریق توانایی یادگیری فعال، استحکام، ظرفیت نوآوری و سازگاری، نقشی مهمی در مدل‌سازی مکان غیر تاب آور ایفا می‌کند.	Mehmood (2016)
تاب‌آوری توانایی افراد، جوامع، مؤسسات، شرکت‌ها و سیستم‌های یک شهر جهت بقا، سازگاری و رشد، بدون توجه به نوع استرس و شوک‌های شدید است.	Spaans and Waterhout (2017)
تاب‌آوری شهری ظرفیت سیستم‌های شهری برای جذب آسیب برای کاهش اثرات، از اختلال جهت انطباق با تغییرات و سیستم‌هایی که ظرفیت تطبیقی فعلی یا آینده را محدود می‌کنند.	Ribeiro and Gonçalves (2019)

مأخذ: (Norris et al, 2014 & Ribeiro and Gonçalves (2019) ، پیری، ۱۳۹۵ و دیگران)

تبیین مؤلفه‌های تاب‌آوری اجتماعی در چارچوب تاب‌آوری ...، شیخی و همکاران | ۱۳

با بررسی و جستجوی مفهوم تاب‌آوری شهری در گوگل ترند^۱ از سال ۲۰۰۰ به بعد، مشخص گردید که این مفهوم در سطح دنیا تقریباً از سال ۲۰۱۰ (۱۳۹۰) توسط پژوهشگران مختلف مورد تحقیق و واکاوی قرار گرفته است و روزبه‌روز به تعداد این پژوهش‌ها افزوده می‌شود.



نمودار ۱- نمایه شدن واژه تاب‌آوری شهری در سطح جهانی توسط گوگل ترند

(منبع: trends.google.com)

۲- تاب‌آوری اجتماعی

پژوهشگران ابعاد تاب‌آوری شهری را در دسته‌های مختلف طبقه‌بندی می‌کنند. استاد تقی زاده و همکاران^۲ (۲۰۱۵) پژوهشی را جهت بررسی ابزارها و مدل‌های موجود جهت ارزیابی تاب‌آوری شهری جامعه در برابر مخاطرات انجام دادند. در این پژوهش ابعاد تاب‌آوری در پنج گروه طبیعی، کالبدی، اقتصادی، نهادی و اجتماعی تقسیم شده است، که معیار اجتماعی شامل شاخص‌های سرمایه انسانی، سبک زندگی و شایستگی جامعه، جامعه و اقتصاد، سرمایه اجتماعی و فرهنگی و جمعیت‌شناسی محیط و دانش ریسک می‌باشد. معیار اقتصادی شامل شاخص‌های توسعه اقتصادی، جامعه و اقتصاد است. معیار نهادی شامل معیارهای حکمروایی، خدمات دولتی سازمان‌یافته، مدیریت منابع، هشدار و تخلیه، واکنش اضطراری و بازیابی بلایا می‌باشد. معیار کالبدی شامل شاخص‌های زیرساخت‌های

1. Google trend

2. Ostadtaghizadeh et al

فیزیکی، کاربری زمین و طراحی سازه است و معیار طبیعی شامل شاخص زیست‌بوم می‌باشد (Ostadtaghizadeh et al, 2015).

شریفی^۱ (۲۰۱۶) پژوهشی در رابطه با تحلیل پژوهش‌های مختلف بر اساس ابزارهای ارزیابی تاب‌آوری جامعه جهت توسعه شهری، انجام داد که می‌تواند چارچوبی برای ارزیابی عملکرد ابزارهای تاب‌آوری شهری باشد. در این پژوهش مؤلفه‌های اصلی در گروه‌های مختلف طبیعی، اجتماعی، اقتصادی، محیط ساخته‌شده و زیرساختی و نهادی دسته‌بندی شده‌اند. ریبری و گونسالز^۲ (۲۰۱۹) هم در پژوهشی که انجام داده‌اند از معیارهای زیر استفاده کرده‌اند.

۱. بعد کالبدی: شامل تخصیص تاب‌آوری در زیرساخت‌ها است.

۲. بعد طبیعی: شامل تاب‌آوری اکولوژیکی و زیست‌محیطی می‌باشد.

۳. بعد اقتصادی: شامل توسعه اقتصادی جامعه است.

۴. بعد نهادی: شامل حکمروایی و سیاست‌های کاهش اثرات می‌شود.

۵. بعد اجتماعی: به‌طور کلی شامل تاب‌آوری جوامع و مردم می‌باشد.

در پژوهش‌هایی که توسط ریبری و گونسالز^۳ (۲۰۱۹) و شریفی (۲۰۱۶) انجام گرفت، مشاهده شد که در تحقیقات پیشین ابعاد نهادی و اجتماعی بیشتر مورد بحث قرار گرفته‌اند و نشان داده‌اند که این دو بعد دارای همبستگی قوی می‌باشند و تشریح می‌کنند که اقداماتی مانند رهبری ساختار استراتژیک جهت ارتقای سطح تاب‌آوری ساختمان‌ها در یک منطقه شهری ضروری بوده، درحالی‌که بعد محیطی و طبیعی علیرغم اهمیت آنها در تاب‌آوری شهر به‌طور محدود مورد توجه قرار گرفته است و یادآور می‌شوند که تاب‌آوری یک مفهوم چندوجهی می‌باشد پس بهتر است تمام ابعاد مورد توجه قرار گیرد (Sharifi, 2016). کاتر و همکاران^۴ (۲۰۱۰) در پژوهشی که انجام دادند مؤلفه‌های

1. Sharifi

2. Ribeiro and Gonçalves

3. Ribeiro and Gonçalves

4. Cutter et al

تاب‌آوری شهری را در پنج بعد مجتمع زیستی، اقتصادی، نهادی، زیرساختی و اجتماعی دسته‌بندی کرده‌اند:

۱. اجتماعی: این بعد به وسیله ایجاد ظرفیت‌های اجتماعی بین بخش‌های مختلف جمعیتی جهت پرداختن به تفاوت‌هایی که در بین جوامع وجود دارد می‌پردازد.
 ۲. اقتصادی: این معیار ویژگی‌های اقتصادی شهروندان مانند نوع و میزان اشتغال، مالکیت مسکن، تقسیم درآمد و میزان کسب و کار را می‌سنجد.
 ۳. نهادی: هدف آن پرداختن به مؤلفه‌های کاهش اثرات، برنامه‌ریزی و رویدادها و تجارب مخاطرات می‌باشد.
 ۴. زیرساختی: مبتنی بر ظرفیت جامعه جهت پاسخگویی و بازیابی بوده که شامل تعداد دارایی‌های خصوصی در برابر خطرات و ضررهای اقتصادی آسیب‌پذیر می‌باشد.
 ۵. مجتمع زیستی: به طور کلی در حیطه بعد اجتماعی قرار می‌گیرد و روابط یک فرد را در اجتماع ارزیابی می‌کند و شامل احساس اجتماعی، مشارکت عمومی و دلبستگی به مکان می‌باشد.
- یک جامعه جهت کاهش آسیب‌پذیری از طریق تبادل اطلاعات و دانش، توسعه شبکه‌های حمایتی و توانایی و تمایل به انطباق می‌پردازد. از دیدگاه اجتماعی تاب‌آوری یک مفهوم است که به عنوان "توانایی جوامع برای مقابله و انطباق با چالش و سختی برای ارتقای دستاورد موفق جامعه موردنظر" می‌باشد (Mancini & Bowen, 2009, 248).
- تاب‌آوری در شهرها به طور کلی به توانایی جذب، انطباق و پاسخگویی به تغییرات در سیستم شهری اشاره دارد و ارتباط تنگاتنگی با اهداف شهری معاصر مانند پایداری و حکمروایی شهری دارد (Tompkins & Hurlston, 2012). تعریف تاب‌آوری اجتماعی دشوار است و توافقی بر سر اینکه جامعه تاب آور کدام است وجود ندارد (Wilson, 2012). تاب‌آوری اجتماعی یک چارچوب مفهومی جهت اندازه‌گیری ظرفیت جامعه برای مقابله با تغییرات و شرایط اضطراری ارائه می‌دهد (Bonanno et al., 2015). یک جامعه جهت کاهش آسیب‌پذیری از طریق تبادل اطلاعات و دانش، توسعه شبکه‌های

حمایتی و توانایی و تمایل به انطباق می‌پردازد. جامعه تاب آور نه تنها سختی غلبه بر آسیب‌پذیری را به حداقل رسانده، بلکه از طریق آموزش و انطباق برای پیشبرد جامعه آن را عملی می‌سازد (Folke, 2006). ابعاد اجتماعی تاب‌آوری شهری کمتر قابل درک هستند. تاب‌آوری اجتماعی اشاره به توانایی جامعه برای کاهش اثرات بحران با کمک اولین پاسخ‌دهندگان یا اقدام کنندگان به‌عنوان داوطلبان است. تاب‌آوری اجتماعی ترویج رفاه بیشتر می‌باشد. اجزای تاب‌آوری اجتماعی شامل احساس انسجام، خودکارآمدی، حمایت اجتماعی و رویدادهای زندگی است. تاب‌آوری اجتماعی توانایی مداوم یک جامعه جهت تغییر از طریق تحول اجتماعی و تغییر در سبک زندگی به‌منظور زنده ماندن و رشد و کمال می‌باشد. تاب‌آوری اجتماعی اغلب به جنبه‌های جمعی زندگی انسان می‌پردازد. خود تاب‌آوری اجتماعی یکی از جنبه‌های پایداری اجتماعی است و عبارت است از تعامل شخصی و اعضای جامعه به‌منظور توسعه است. تاب‌آوری اجتماعی تا حد زیادی مرتبط با رفتار اجتماعی، تعامل اجتماعی و افزایش کیفیت زندگی بوده و تاب‌آوری جامعه نیاز به توسعه سرمایه اجتماعی و ایجاد روابط بین افراد، افزایش اعتماد به نفس فرد و جامعه و افزایش ظرفیت جامعه دارد (Taylor et al., 2014). تاب‌آوری اجتماعی توانایی افراد و جوامع برای یادگیری تجارب گذشته، تحمل‌پذیر و فراگیر بودن، داشتن یک هدف، مثبت بودن در مورد آینده و داشتن رهبری کارآمد است (Hegney, et al., 2008). تاب‌آوری اجتماعی توانایی یک جامعه برای مقاومت در برابر تنش‌ها و اختلالات ناشی از تغییرات اجتماعی، سیاسی و اقتصادی است و به ترکیب جمعیتی جامعه مانند جنس، سن، نژاد، معلولین، وضعیت اقتصادی و گروه‌بندی‌های دیگر و مشخصات سرمایه اجتماعی آن اشاره دارد. تاب‌آوری اجتماعی به‌عنوان "توانایی یک جامعه برای بازگشت به عقب و استفاده از منابع برای بازیابی" تعریف شده است. تیرمن (۱۹۸۱) مفهوم تاب‌آوری اجتماعی را در ارتباط با مخاطره و سوانح به‌عنوان میزان ظرفیت یک سیستم یا بخشی از آن برای جذب حوادث مخاطره‌انگیز و بازتوانی سریع تعریف می‌کند. اساساً تاب‌آوری در زمینه سیستم‌های اجتماعی و در هنگام مواجهه‌شدن با سوانح تعریف می‌شود، در این راستا بر طبق

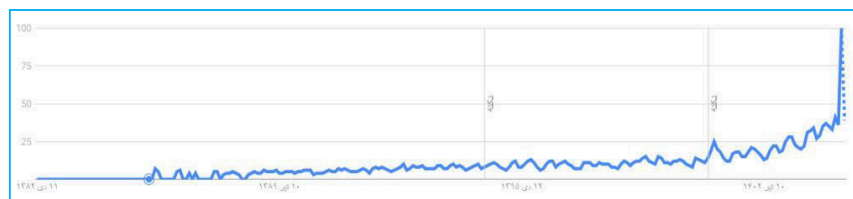
تبیین مؤلفه‌های تاب‌آوری اجتماعی در چارچوب تاب‌آوری ...، شیخی و همکاران | ۱۷

تعریف برنثو در سال ۲۰۰۳، تاب‌آوری به‌مثابه توانایی یک واحد اجتماعی تعریف شده که خطر سوانح را جذب نموده و تأثیرات فیزیکی آن و زمان انقطاع اجتماعی را به هنگام وقوع کاهش داده و تأثیرات سوانح آتی را تقلیل می‌دهد. عموماً تاب‌آوری سیستم‌های اجتماعی بر ۳ پایه استوار است که شامل:

۱. مقدار بزرگی تنش که به سیستم وارد می‌شود و سیستم قابلیت تحمل آن را دارا است.

۲. میزان خودسازمانی سیستم پس از وقوع سانحه و اعمال تنش بر آن.

۳. ظرفیت سیستم در راستای آموختن از تجارب گذشته، هم‌چنین تطبیق با محیط اطراف خود می‌باشد.



نمودار ۲- نمایه شدن واژه تاب‌آوری اجتماعی در سطح جهانی توسط گوگل ترند

(منبع: trends.google.com)

پیشینه پژوهش

بررسی پیشینه پژوهش یکی از مراحل اساسی در فرآیند تحقیق محسوب می‌شود که از طریق آن، وضعیت دانش موجود، رویکردهای نظری و تجربی، یافته‌های پژوهش‌های پیشین و خلأهای علمی مرتبط با موضوع پژوهش شناسایی می‌شوند. مطالعه نظام‌مند تحقیقات انجام‌شده در حوزه تاب‌آوری اجتماعی، ضمن فراهم ساختن درک عمیق‌تر از ابعاد و مؤلفه‌های این مفهوم، زمینه لازم برای تبیین چارچوب نظری پژوهش و شناسایی شکاف‌های دانشی موجود را فراهم می‌آورد. ازاین‌رو، در این بخش مهم‌ترین

پژوهش‌های داخلی و خارجی مرتبط با تاب‌آوری اجتماعی مورد بررسی قرار گرفته‌اند تا ضمن آشنایی با دستاوردهای پیشین، جایگاه و نوآوری پژوهش حاضر نیز تبیین شود.

جدول ۲- پیشینه پژوهش

ردیف	نویسندگان	عنوان پژوهش	نتایج پژوهش
۱	حسن دلاکه، حسین ثمره محسن بیگی و احمد شاه‌یوندی (۱۳۹۶)	سنجش میزان تاب‌آوری اجتماعی در مناطق شهری اصفهان	نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که تاب‌آوری اجتماعی، منطقه ۳ اصفهان به دلیل تعداد مطلوب مراکز مذهبی-تاریخی، مراکز بهداشتی-درمانی، رضایت از دسترسی به حمل‌ونقل عمومی، خدمات اینترنتی و امنیت؛ خیلی بالا است و به‌عنوان بهترین منطقه تاب‌آور اجتماعی محسوب می‌شود و پس‌از آن مناطق ۵ و ۱ در رتبه‌های بعدی قرار گرفته‌اند. مناطق ۲ و ۶ به دلیل بیکاری، جرائم و رفتار اجتماعی نامناسب به‌عنوان ضعیف‌ترین منطقه، سایر مناطق دارای تاب‌آوری اجتماعی ضعیفی می‌باشند.
۲	داوود کاظمی و علیرضا عندلیب (۱۳۹۴)	ارزیابی مؤلفه‌های مؤثر تاب‌آوری اجتماعی سکونتگاه‌های روستایی در شرایط بحرانی	یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که میزان تاب‌آوری اجتماعی فرهنگی روستاهای بررسی‌شده در ابعاد مورد بررسی بسیار پایین بوده و تفاوت‌های معناداری میان سطوح تاب‌آوری در ابعاد مختلف و در بین روستاهای بررسی‌شده مشاهده می‌گردد. همچنین تحلیل همبستگی میان ابعاد بررسی‌شده بیانگر همبستگی مستقیم میزان تاب‌آوری اجتماعی ساکنین با میزان دانش و آگاهی و انگیزش‌های درونی و فردی ساکنین است.
۳	مجتبی روستا، عیسی ابراهیم‌زاده، مصطفی ایستگلدی (۱۳۹۶)	ارزیابی تاب‌آوری اجتماعی شهری، مورد شناسی شهر زاهدان	بر اساس یافته‌های پژوهش، در مجموع، این نتایج به‌دست‌آمده: میانگین کلی شاخص‌های سرمایه اجتماعی (۲/۲۴) و تعلق مکانی (۲/۹) در تمامی مناطق پایین‌تر از حد متوسط (۳) و دارای وضعیت نامطلوبی بوده و وضعیت هر یک از این شاخص‌ها، در بین مناطق شهر با یکدیگر یکسان نیست. همچنین، مناطق یک، پنج و دو دارای وضعیت مطلوب‌تری نسبت به مناطق سه و چهار

			شهر زاهدان (حاشیه‌نشینان و مهاجرین عمدتاً در این دو منطقه زندگی می‌کنند) به لحاظ شاخص‌های سرمایه اجتماعی و تعلق مکانی هستند. در نهایت می‌توان نتیجه گرفت که فضای ذهنی نامناسب در مناطق شهری زاهدان (مخصوصاً در مناطق ۳ و ۴) باعث آسیب‌پذیری و عدم تاب‌آوری اجتماعی شهر گردیده و به تبع آن، امنیت اجتماعی و توسعه این مناطق را به خطر انداخته است.
۴	سارا نیکمرد نمین، ناصر برک پور، مجید عبدالهی (۱۳۹۳)	کاهش خطرات زلزله با تأکید بر عوامل اجتماعی رویکرد تاب‌آوری، نمونه موردی: منطقه ۲۲ تهران	نتایج این پژوهش بیانگر وضعیت نسبتاً مطلوب شاخص‌های سن، سطح آموزش، دلبستگی به مکان در سطح منطقه و وجود برنامه‌هایی برای بهبود وضعیت مشارکت، اطلاع‌رسانی مخاطرات، درک و دانش عمومی از خطر است. با این وجود همچنان شاخص‌هایی نظیر نحوه نگرش ساکنان به مقوله خطر و وضعیت گروه‌های خاص به توجه بیشتری نیاز دارند.
۵	Adger(2000)	تاب‌آوری اجتماعی و اکولوژیکی: آیا آنها به هم مرتبط هستند؟	ادگر در این مقاله یکی از نخستین تعاریف جامع تاب‌آوری اجتماعی را ارائه می‌کند و آن را توانایی جوامع و گروه‌های انسانی برای مقابله، سازگاری و بازسازی در برابر تنش‌ها و تغییرات اجتماعی، سیاسی و محیطی می‌داند. نویسنده با بررسی ارتباط میان تاب‌آوری اجتماعی و تاب‌آوری اکولوژیک نشان می‌دهد که نهادهای اجتماعی، سرمایه اجتماعی و ظرفیت‌های نهادی نقش مهمی در توان جوامع برای مواجهه با بحران‌ها دارند. این مقاله مبنای نظری بسیاری از مطالعات بعدی در حوزه تاب‌آوری اجتماعی و شهری محسوب می‌شود.
۶	Norris et al (2008)	تاب‌آوری جامعه به‌عنوان یک استعاره، نظریه، مجموعه‌ای از ظرفیت‌ها و استراتژی برای آمادگی در برابر	این مقاله از مهم‌ترین آثار نظری در حوزه تاب‌آوری اجتماعی و اجتماعی-اجتماعی است. نویسندگان تاب‌آوری جامعه را فرایندی می‌دانند که از طریق مجموعه‌ای از ظرفیت‌های انطباقی موجب سازگاری موفق جوامع پس از بحران می‌شود. آنان چهار مؤلفه

		بلايا	اصلي تاب‌آوري را شامل سرمايه اجتماعي، توسعه اقتصادي، اطلاعات و ارتباطات، و شايستگي جامعه معرفي مي‌کنند. نتايج پژوهش نشان مي‌دهد که جوامع داراي شبکه‌هاي اجتماعي قوي، مشارکت شهروندی بالا و دسترسی مناسب به اطلاعات، توان بیشتری برای مقابله با مخاطرات و بازيايي پس از بحران دارند.
۷	Aldrich & Meyer (2015)	سرمايه اجتماعي و تاب‌آوري جامعه	آلدريچ و مایر در اين مقاله نقش سرمايه اجتماعي را به‌عنوان مهم‌ترين عامل تاب‌آوري اجتماعي بررسی مي‌کنند. نويسندگان با مرور تجربيات ناشي از زلزله‌ها، سيل‌ها و ساير بلايا نشان مي‌دهند که شبکه‌هاي اجتماعي، اعتماد متقابل، مشارکت مدني و ارتباطات محلي تأثير بیشتری بر بازسازي جوامع نسبت به زیرساخت‌هاي فزيکی دارند. يافته‌هاي پژوهش تأکيد مي‌کند که سرمايه اجتماعي موجب تسهيل تبادل اطلاعات، دسترسی به منابع، حمايت اجتماعي و تسريع روند بازيايي جوامع پس از بحران مي‌شود.
۸	Saja et al (2021)	بررسی انتقادی ویژگی‌ها و مسیرهای تاب‌آوري اجتماعي در مدیریت بحران	اين مقاله مروري به بررسی ابعاد و ویژگی‌هاي تاب‌آوري اجتماعي در مدیریت بحران مي‌پردازد. نويسندگان با تحليل مطالعات پيشين، مهم‌ترين ویژگی‌هاي تاب‌آوري اجتماعي را شامل آگاهي، يادگيري اجتماعي، مشارکت، اعتماد، انسجام اجتماعي، ظرفيت انطباق و حکمراني مشارکتی معرفي مي‌کنند. نتايج پژوهش نشان مي‌دهد که تاب‌آوري اجتماعي پديده‌اي چندبعدی است و ارتقای آن نیازمند تعامل میان شهروندان، نهادهای محلي و سازمان‌هاي مدیریتی است. اين مقاله يکی از منابع جديد و معتبر برای استخراج شاخص‌هاي تاب‌آوري اجتماعي در پژوهش‌هاي شهري محسوب مي‌شود

بررسی مطالعات پیشین نشان می‌دهد که مفهوم تاب‌آوری اجتماعی در سال‌های اخیر به یکی از مهم‌ترین موضوعات پژوهشی در حوزه مطالعات شهری و مدیریت بحران تبدیل شده است. پژوهش‌های انجام‌شده ابعاد مختلف تاب‌آوری اجتماعی از جمله سرمایه اجتماعی، مشارکت شهروندی، انسجام اجتماعی، اعتماد، شبکه‌های حمایتی، ظرفیت یادگیری و توان سازگاری جوامع محلی را مورد بررسی قرار داده‌اند. نتایج این مطالعات حاکی از آن است که تقویت مؤلفه‌های اجتماعی می‌تواند نقش مهمی در کاهش آسیب‌پذیری و افزایش توانایی جوامع شهری در مواجهه با بحران‌ها و تغییرات محیطی ایفا کند. با وجود ارزشمندی تحقیقات پیشین، بررسی آن‌ها نشان می‌دهد که هنوز اجماع کاملی درباره ابعاد و شاخص‌های تاب‌آوری اجتماعی وجود ندارد و پژوهشگران از چارچوب‌ها و شاخص‌های متنوعی برای تبیین این مفهوم استفاده کرده‌اند. همچنین بخش قابل‌توجهی از مطالعات بر شناسایی و سنجش شاخص‌های تاب‌آوری اجتماعی در بسترهای مختلف متمرکز بوده‌اند، درحالی‌که توجه کمتری به استخراج نظام‌مند مؤلفه‌ها و شاخص‌های متناسب با شرایط خاص کلان‌شهرهای ایران، به‌ویژه شهر تهران، صورت گرفته است. از سوی دیگر، بسیاری از چارچوب‌های ارائه‌شده برگرفته از تجربیات و شرایط کشورهای دیگر هستند و ممکن است از انطباق کامل با ویژگی‌های اجتماعی، فرهنگی و مدیریتی شهر تهران برخوردار نباشند. همچنین مرور پژوهش‌های پیشین نشان می‌دهد که نقش دیدگاه‌های خبرگان و متخصصان در شناسایی و اعتباربخشی به مؤلفه‌های تاب‌آوری اجتماعی کمتر مورد توجه قرار گرفته است. این در حالی است که پیچیدگی مسائل اجتماعی و تفاوت‌های زمینه‌ای شهرها ضرورت بهره‌گیری از رویکردهای اکتشافی و کیفی را بیش‌ازپیش آشکار می‌سازد. بنابراین، همچنان خلأ پژوهشی در زمینه شناسایی و تبیین ابعاد و شاخص‌های تاب‌آوری اجتماعی متناسب با شرایط بومی شهر تهران وجود دارد. پژوهش حاضر در راستای رفع این خلأ طراحی شده است. وجه تمایز این تحقیق با مطالعات پیشین در آن است که ابتدا از طریق مرور نظام‌مند ادبیات، ابعاد و شاخص‌های تاب‌آوری اجتماعی استخراج شده و سپس با بهره‌گیری از مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته با

متخصصان و صاحب نظران، مؤلفه‌ها و شاخص‌های متناسب با شرایط شهر تهران شناسایی و تبیین شده است. از این رو، پژوهش حاضر ضمن استفاده از دستاوردهای نظری مطالعات پیشین، تلاش کرده است چارچوبی بومی و مبتنی بر شرایط واقعی شهر تهران ارائه دهد که بتواند در برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری‌های مرتبط با ارتقای تاب‌آوری اجتماعی مورد استفاده قرار گیرد.

چارچوب مفهومی پژوهش

تاب‌آوری اجتماعی به عنوان یکی از ابعاد اساسی تاب‌آوری شهری، بر ظرفیت جوامع برای مواجهه، سازگاری و بازیابی در برابر بحران‌ها و تغییرات تأکید دارد. برخلاف رویکردهای سنتی که بیشتر بر کاهش آسیب‌های کالبدی و افزایش ظرفیت‌های فنی و زیرساختی تمرکز دارند، رویکرد تاب‌آوری اجتماعی بر نقش عوامل انسانی، روابط اجتماعی، ظرفیت‌های فرهنگی و توانمندی‌های جامعه در مدیریت بحران‌ها تأکید می‌کند. بر این اساس، میزان اعتماد اجتماعی، مشارکت شهروندی، انسجام اجتماعی، آگاهی عمومی، عدالت اجتماعی و ظرفیت‌های فرهنگی از جمله عوامل مؤثر در افزایش توان سازگاری جوامع شهری محسوب می‌شوند. مطالعات انجام شده در زمینه تاب‌آوری اجتماعی نشان می‌دهد که این مفهوم ماهیتی چندبعدی دارد و نمی‌توان آن را تنها به یک مؤلفه محدود کرد. پژوهش‌های پیشین، مؤلفه‌هایی همچون سرمایه اجتماعی، مشارکت و همکاری جمعی، هویت و احساس تعلق، عدالت اجتماعی، کیفیت زندگی و سرمایه فرهنگی را از مهم‌ترین ابعاد شکل‌دهنده تاب‌آوری اجتماعی معرفی کرده‌اند. همچنین در کلان‌شهرهایی مانند تهران، به دلیل تنوع اجتماعی و فرهنگی، پیچیدگی روابط شهری، وجود نابرابری‌های فضایی و مواجهه با انواع مخاطرات، شناخت مؤلفه‌های بومی تاب‌آوری اجتماعی اهمیت بیشتری پیدا می‌کند. بر این اساس، چارچوب مفهومی پژوهش حاضر بر این فرض استوار است که تاب‌آوری اجتماعی کلان‌شهر تهران حاصل تعامل مجموعه‌ای از عوامل اجتماعی و فرهنگی است که در قالب مؤلفه‌های هویت و احساس تعلق، عدالت اجتماعی، کیفیت

تبیین مؤلفه‌های تاب‌آوری اجتماعی در چارچوب تاب‌آوری ...، شیخی و همکاران | ۲۳

زندگی، سرمایه اجتماعی و سرمایه فرهنگی قابل‌بررسی است. این مؤلفه‌ها از طریق شاخص‌ها و ابعاد مرتبط با خود، ظرفیت جامعه شهری را برای مقابله با بحران‌ها، افزایش سازگاری و تقویت همکاری جمعی تحت تأثیر قرار می‌دهند. با توجه به خلأهای موجود در ادبیات پژوهش، به‌ویژه فقدان چارچوبی بومی برای تبیین مؤلفه‌های تاب‌آوری اجتماعی در کلان‌شهر تهران، پژوهش حاضر در پی پاسخگویی به سؤالات زیر است:

سؤالات تحقیق

- ۱- مهم‌ترین مؤلفه‌ها و شاخص‌های تاب‌آوری اجتماعی در چارچوب تاب‌آوری شهری بر اساس ادبیات و پیشینه پژوهش چیست؟
- ۲- دیدگاه متخصصان و خبرگان درباره مؤلفه‌های تاب‌آوری اجتماعی در کلان‌شهر تهران چیست؟
- ۳- چه مؤلفه‌ها و شاخص‌هایی متناسب با شرایط اجتماعی، فرهنگی و مدیریتی کلان‌شهر تهران قابل‌شناسایی است؟
- ۴- الگوی مفهومی مؤلفه‌های تاب‌آوری اجتماعی در چارچوب تاب‌آوری شهری کلان‌شهر تهران چگونه تبیین می‌شود؟

روش تحقیق

روش پژوهش حاضر از نظر رویکرد، کیفی و از نظر هدف، کاربردی است. داده‌های پژوهش با استفاده از مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته با خبرگان حوزه‌های برنامه‌ریزی شهری، جامعه‌شناسی شهری، مدیریت بحران و تاب‌آوری شهری گردآوری شد. نمونه‌گیری به‌صورت هدفمند و گلوله برفی انجام گرفت و فرآیند مصاحبه‌ها تا دستیابی به اشباع نظری ادامه یافت. داده‌های حاصل از مصاحبه‌ها با استفاده از روش تحلیل محتوا مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت و پس از کدگذاری و استخراج مفاهیم، مؤلفه‌ها و

شاخص‌های تاب‌آوری اجتماعی در کلان‌شهر تهران شناسایی و تبیین شدند. داده‌ها با استفاده از مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته با ۳۳ نفر از کارشناسان، که به روش هدفمند و گلوله برفی انتخاب شدند، گردآوری و با استفاده از روش تحلیل محتوا بررسی و کدگذاری شدند.

جدول ۳- اطلاعات توصیفی مصاحبه‌شوندگان

جنسیت متخصصان (درصد)			
زن		مرد	
۲۴/۳		۷۵/۷	
سن متخصصان (درصد)			
کمتر از ۳۰	۳۰-۴۰	۴۰-۵۰	بیشتر از ۵۰
-	۳۳/۳	۴۲/۴	۲۴/۲
تحصیلات متخصصان (درصد)			
کارشناسی ارشد	دانشجوی دکتری	دکتری	
-	۹/۰۹	۹۰/۹	
سابقه متخصصان (درصد)			
کمتر از ۱۰ سال	۱۰-۲۰ سال	بیشتر از ۲۰ سال	
۲۷/۲	۴۵/۴	۲۷/۲	

یافته‌های پژوهش

پس از انجام مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته با ۳۳ نفر از خبرگان حوزه تاب‌آوری شهری، برنامه‌ریزی شهری، جامعه‌شناسی شهری و مدیریت بحران و تحلیل داده‌های حاصل از مصاحبه‌ها، مؤلفه‌ها و شاخص‌های اصلی تاب‌آوری اجتماعی کلان‌شهر تهران استخراج شد. نتایج تحلیل داده‌ها نشان داد که تاب‌آوری اجتماعی تهران در قالب پنج مؤلفه اصلی شامل هویت و احساس تعلق، عدالت اجتماعی، کیفیت زندگی، سرمایه اجتماعی و سرمایه

فرهنگی قابل تبیین است. در ادامه، هر یک از مؤلفه‌های استخراج‌شده به همراه شاخص‌های مرتبط ارائه و تشریح می‌شود.

به‌منظور تبیین مؤلفه‌ها و شاخص‌های تاب‌آوری اجتماعی شهر تهران، داده‌های حاصل از مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته با خبرگان مورد تحلیل قرار گرفت. در این مرحله، پس از پیاده‌سازی کامل مصاحبه‌ها، مفاهیم کلیدی استخراج و در قالب کدهای اولیه ساماندهی شد. در ادامه، کدهای هم‌معنا و مرتبط در قالب شاخص‌های نهایی تاب‌آوری اجتماعی تهران تجمیع گردید. جدول پیش‌رو حاصل این فرایند تحلیل کیفی است. در ستون نخست، عنوان شاخص استخراج‌شده ارائه شده است؛ در ستون دوم، بخش‌هایی از اظهارات مستقیم خبرگان که مبنای شکل‌گیری آن شاخص بوده درج شده تا ارتباط میان داده‌های خام و استنباط پژوهشگر به‌صورت شفاف مشخص شود؛ و در ستون سوم، خبرگانی که به آن شاخص اشاره یا بر آن تأکید داشته‌اند معرفی شده‌اند. این شیوه ارائه، ضمن افزایش شفافیت تحلیلی و قابلیت رهگیری فرآیند کدگذاری، به تقویت روایی و اتکاپذیری یافته‌های پژوهش نیز کمک می‌کند و نشان می‌دهد شاخص‌های احصاء‌شده، مستند به دیدگاه‌های تخصصی و شرایط بومی شهر تهران هستند.

جدول ۴- کدگذاری مصاحبه‌های صورت گرفته مؤلفه هویت و احساس تعلق

کد مشارکت‌کننده	گزاره کلامی	شاخص
P4	❖ رضایتمندی از جامعه یکی از اساسی‌ترین مؤلفه‌های هویت و احساس تعلق در جامعه می‌باشد.	رضایتمندی جامعه
P5	❖ رضایتمندی اجتماعی زمانی پایدار خواهد بود که با احساس تعلق به ارزش‌های جامعه همراه باشد.	
P11	❖ شهروندان زمانی از جامعه رضایت خواهند داشت که خود را به‌عنوان بخشی از آن جامعه قلمداد کنند.	
P23	❖ رضایتمندی اجتماعی نتیجه تعامل سازنده میان نیازهای مادی و معنوی شهروندان و میزان تعلق آنان به هویت جمعی می‌باشد.	
P25	❖ میزان رضایتمندی شهروندان ارتباط مستقیمی با سطح اعتماد عمومی	

	به مدیریت شهری دارد.	
	❖ رضایتمندی از جامعه علاوه بر وابستگی به مؤلفه‌های اقتصادی، ارتباط نزدیکی با عوامل فرهنگی و هویتی جامعه دارد.	P26
حس تعلق	❖ احساس تعلق یکی از مؤلفه‌های اصلی شکل‌گیری هویت اجتماعی می‌باشد.	P3
	❖ احساس تعلق زمانی تقویت می‌گردد که شهروندان هویت خود را در پیوند با ارزش‌های جامعه تعریف کنند.	P7
	❖ هم‌پوشانی و هم‌افزایی هویت فردی و جمعی باعث ارتقای سطح احساس تعلق به جامعه می‌گردد.	P8
	❖ هویت مشترک شهروندان می‌تواند یکی از عوامل انسجام جامعه باشد که احساس تعلق را تحکیم می‌بخشد.	P13
	❖ ضعف کاهش حس تعلق در جامعه می‌تواند به کاهش سطح هویت اجتماعی شهروندان منجر گردد.	P16
	❖ شکل‌گیری هویت پایدار لازمه ایجاد احساس تعلق پایدار به گروه‌های اجتماعی می‌باشد.	P19
	❖ احساس تعلق و هویت اجتماعی رابطه‌ای متقابل دارند، به‌طوری‌که هویت باعث تعلق می‌گردد و تعلق هم هویت را تقویت می‌کند.	P21

جدول ۵- کدگذاری مصاحبه‌های صورت گرفته مؤلفه عدالت اجتماعی

کد مشارکت‌کننده	گزاره کلامی	شاخص
P2	❖ عدالت اجتماعی زمانی تحقق پیدا می‌کند که تمامی افراد جامعه به خدمات عمومی به‌طور برابر دسترسی داشته باشند.	
P5	❖ نابرابری در دسترسی به خدمات عمومی می‌تواند نشان‌دهنده تبعیض‌های اجتماعی و اقتصادی باشد.	
P7	❖ عدالت در توزیع خدمات در شهر مستلزم آن است که خدمات عمومی متناسب با نیازهای گروه‌های مختلف اجتماعی ارائه گردد.	
P9	❖ توزیع خدمات اجتماعی عادلانه در شهر زمینه‌ساز کاهش شکاف طبقاتی می‌باشد.	
P10	❖ دسترسی برابر به آموزش، بهداشت و رفاه، اساسی‌ترین مؤلفه عدالت	

تبیین مؤلفه‌های تاب‌آوری اجتماعی در چارچوب تاب‌آوری ...، شیخی و همکاران | ۲۷

دسترسی به خدمات	اجتماعی است.	
	❖ نابرابری فضایی در ارائه خدمات اساسی در شهر می‌تواند احساس بی‌عدالتی و محرومیت اجتماعی را در برداشته باشد.	P11
	❖ عدالت اجتماعی بدون تضمین برابری فرصت‌ها در دسترسی به خدمات عمومی محقق نمی‌گردد.	P12
	❖ سیاست‌های عمومی کارآمد باید باهدف رفع موانع دسترسی گروه‌های محروم به خدمات تدوین گردند.	P15
	❖ عدالت اجتماعی مستلزم آن است که خدمات عمومی نه بر اساس قدرت اقتصادی، بلکه بر اساس نیاز شهروندان توزیع گردد.	P16
	❖ تحقق عدالت اجتماعی به معنای کاهش فاصله میان گروه‌های برخوردار و محروم در دسترسی به خدمات می‌باشد.	P17
	❖ دسترسی متوازن شهروندان به خدمات، شاخصی اساسی جهت ارزیابی عدالت اجتماعی در جامعه می‌باشد.	P22
	❖ عدالت اجتماعی ایجاب می‌کند که سیاست‌گذاران مناطق محروم را در اولویت ارائه خدمات قرار دهند.	P23
	❖ عدالت اجتماعی در عمل به معنای رفع شکاف میان ظرفیت نیازها و میزان دسترسی واقعی شهروندان به خدمات می‌باشد.	P26
همه‌شمولی	❖ عدالت اجتماعی مستلزم تحقق همه‌شمولی در ارائه سیاست‌ها، توزیع خدمات و فرصت‌های اجتماعی است.	P9
	❖ همه‌شمولی، ابزار اجرایی عدالت اجتماعی و تضمین‌کننده برابری فرصت‌ها برای شهروندان است.	P11
	❖ جامعه‌ای عادلانه جامعه‌ای است که در آن همه گروه‌ها، صرف‌نظر از جنسیت، قومیت یا طبقه اجتماعی، در تصمیم‌گیری‌ها مشارکت داشته باشند.	P14
	❖ همه‌شمولی به معنای رفع موانع ساختاری جهت مشارکت و بهره‌مندی برابر گروه‌های به حاشیه رانده‌شده است.	P16
	❖ عدالت اجتماعی زمانی محقق می‌شود که سیاست‌های عمومی مبتنی بر اصل همه‌شمولی طراحی شوند.	P19
	❖ همه‌شمولی موجب ارتقای سطح احساس تعلق و تقویت انسجام اجتماعی در بستر عدالت اجتماعی می‌شود.	P20

	❖ عدالت اجتماعی بدون در نظر گرفتن نیازهای گروه‌های خاص قابل تحقق نیست.	P22
	❖ همه‌شمولی تضمین می‌کند که تفاوت‌ها و تنوع‌های اجتماعی به‌جای تبعیض، به‌عنوان منابعی جهت عدالت در نظر گرفته شوند.	P23
	❖ دسترسی برابر به منابع و فرصت‌ها، نتیجه مستقیم پیوند همه‌شمولی با عدالت اجتماعی است.	P25
	❖ همه‌شمولی در آموزش، بازار کار و خدمات اجتماعی، شاخص مهمی جهت ارزیابی عدالت اجتماعی است.	P26
	❖ عدالت اجتماعی ایجاب می‌کند که هیچ گروه یا فردی به دلیل ویژگی‌های فردی یا اجتماعی از حقوق اساسی محروم نگردد.	P6
	❖ همه‌شمولی شرط اساسی تحقق عدالت توزیعی و رفع نابرابری‌های ساختاری است.	P8
تأمین اجتماعی	❖ تأمین اجتماعی یکی از ابزارهای کلیدی جهت تحقق عدالت اجتماعی در جوامع به شمار می‌رود.	P1
	❖ عدالت اجتماعی ایجاب می‌کند که تمامی شهروندان از حداقلی از حمایت‌های اجتماعی و اقتصادی برخوردار باشند.	P2
	❖ نظام تأمین اجتماعی با توزیع مجدد منابع، نابرابری‌های اقتصادی را کاهش داده و به برقراری عدالت اجتماعی کمک می‌کند.	P3
	❖ دسترسی برابر به خدمات تأمین اجتماعی شاخصی اساسی جهت سنجش میزان عدالت اجتماعی در یک جامعه است.	P5
	❖ تأمین اجتماعی از طریق حمایت از اقشار آسیب‌پذیر، به تحقق عدالت اجتماعی کمک می‌کند.	P7
	❖ عدالت اجتماعی زمانی تحقق پیدا می‌کند که نظام تأمین اجتماعی نیازهای اساسی همه گروه‌های جامعه را پوشش دهد.	P8
	❖ تأمین اجتماعی با کاهش فقر و نابرابری، زمینه‌ساز افزایش عدالت اجتماعی می‌شود.	P9
	❖ عدالت اجتماعی بدون وجود یک نظام فراگیر تأمین اجتماعی امکان‌پذیر نیست.	P11
	❖ نظام‌های تأمین اجتماعی کارآمد با تضمین حقوق شهروندی، به ارتقای عدالت اجتماعی کمک می‌کنند.	P13

P16	تأمین اجتماعی علاوه بر حمایت اقتصادی، ابزاری برای تقویت برابری فرصت‌ها و عدالت اجتماعی است.
P17	❖ عدالت اجتماعی درگرو آن است که تمامی افراد صرف‌نظر از طبقه اجتماعی، از پوشش تأمین اجتماعی برخوردار شوند.
P18	❖ سیاست‌های تأمین اجتماعی عادلانه باید مبتنی بر اصل نیاز و برابری در دسترسی به خدمات طراحی شوند.
P19	❖ عدم تأمین اجتماعی فراگیر می‌تواند موجب بازتولید فقر و تضعیف عدالت اجتماعی گردد.
P20	❖ عدالت اجتماعی از طریق تأمین اجتماعی تقویت می‌گردد.
P21	❖ تأمین اجتماعی نه‌تنها یک ابزار حمایتی، بلکه سازوکاری جهت توزیع عادلانه‌تر منابع در جامعه می‌باشد.
P22	❖ عدالت اجتماعی به معنای کاهش فاصله طبقاتی می‌باشد که تأمین اجتماعی نقش محوری در تحقق آن ایفا می‌کند.
P25	❖ تأمین اجتماعی و عدالت اجتماعی رابطه‌ای متقابل و دوسویه دارند؛ تقویت هر یک موجب استحکام دیگری خواهد شد.

جدول ۶- کدگذاری مصاحبه‌های صورت گرفته مؤلفه کیفیت زندگی

کد مشارکت‌کننده	گزاره کلامی	شاخص
P1	❖ امنیت یکی از پیش‌شرط‌های اساسی جهت ارتقای کیفیت زندگی جوامع انسانی است.	امنیت
P2	❖ کیفیت زندگی شهروندان به میزان زیادی وابسته به احساس امنیت فردی و اجتماعی آنان در جامعه می‌باشد.	
P4	❖ نبود امنیت، حتی در شرایط برخورداری از منابع مادی، می‌تواند کیفیت زندگی را به‌شدت کاهش دهد.	
P6	❖ امنیت اجتماعی زمینه‌ای جهت بهبود کیفیت زندگی فراهم می‌کند.	
P7	❖ امنیت روانی و عاطفی از عوامل تعیین‌کننده در احساس رضایت و بهزیستی افراد محسوب می‌گردد.	
P8	❖ کیفیت زندگی در جوامع ناامن اغلب با کاهش شاخص‌های رفاه اجتماعی و سلامت عمومی همراه است.	

	❖ امنیت از طریق کاهش جرم و خشونت، موجب افزایش احساس رفاه و کیفیت زندگی می‌گردد.	P9
	❖ کیفیت زندگی پایدار تنها در بستری امن و باثبات قابل تحقق می‌باشد.	P12
	❖ کیفیت زندگی با احساس امنیت شهروندان ارتباط مستقیم و دوسویه دارد.	P14
	❖ کمبود امنیت اجتماعی می‌تواند به کاهش سطح کیفیت زندگی منجر گردد.	P15
	❖ امنیت به‌عنوان یک نیاز بنیادین انسانی، در سلسله‌مراتب نیازهای مازلو پیش‌نیاز تحقق رفاه و رضایت می‌باشد.	P18
	❖ درک و تجربه امنیت توسط شهروندان، شاخص مهمی جهت سنجش کیفیت زندگی در شهرها محسوب می‌گردد.	P19
	❖ کیفیت زندگی زمانی ارتقا می‌یابد که امنیت اجتماعی تضمین گردد.	P20
	❖ نبود امنیت، احساس بی‌اعتمادی و ناامیدی را افزایش داده و کیفیت زندگی را کاهش می‌دهد.	P22
	❖ امنیت پایدار زمینه‌ساز توسعه انسانی و درنهایت موجب بهبود کیفیت زندگی در ابعاد مادی و معنوی می‌شود.	P24
	❖ امنیت اجتماعی و کیفیت زندگی ارتباطی دوسویه و متقابل دارند.	P25
	❖ در مثلث نیازهای مازلو امنیت بعد از نیازهای فیزیولوژیک در پله دوم قرار دارد.	P27
سلامتی	❖ سلامتی یکی از اساسی‌ترین عوامل تعیین‌کننده کیفیت زندگی در ابعاد فردی و اجتماعی می‌باشد.	P3
	❖ کیفیت زندگی مطلوب بدون برخورداری از سلامت جسمی و روانی قابل تحقق نمی‌باشد.	P4
	❖ وضعیت سلامتی شهروندان به‌طور مستقیم بر احساس رضایت از زندگی و سطح بهزیستی آنان تأثیرگذار است.	P6
	❖ سلامت جسمانی پایدار زمینه‌ای جهت ارتقای سطح کیفیت زندگی فراهم می‌کند.	P7
	❖ سلامت روانی نقش تعیین‌کننده‌ای در امید به آینده و کیفیت زندگی شهروندان دارد.	P8
	❖ کیفیت زندگی شاخصی چندبعدی هست که ارتباط نزدیکی با	P9

	وضعیت سلامت عمومی جامعه دارد.	
	❖ ارتقای سطح بهداشت و سلامت عمومی یکی از اساسی‌ترین راهبردها جهت بهبود کیفیت زندگی هست.	P10
	❖ سلامت اجتماعی، که شامل روابط سالم و حمایت اجتماعی است، عامل مهمی در ارتقای کیفیت زندگی شهروندان به شمار می‌رود.	P13
	❖ کیفیت زندگی در گرو تأمین هم‌زمان سلامت جسم و روان می‌باشد.	P14
	❖ خدمات بهداشتی و درمانی باکیفیت نقشی مهمی در ارتقای کیفیت زندگی ایفا می‌کند.	P16
	❖ سلامت روانی به‌طور مستقیم باکیفیت زندگی افراد در ارتباط می‌باشد.	P17
	❖ سبک زندگی سالم ارتباط بین سلامتی و کیفیت زندگی را تقویت می‌کند.	P19
	❖ نبود سلامت کافی، توانایی افراد جهت بهره‌مندی از فرصت‌های اجتماعی و اقتصادی را محدود کرده و کیفیت زندگی را کاهش می‌دهد.	P20
	❖ سلامت محیطی (آب سالم، هوای پاک و ...) از عوامل مؤثر بر کیفیت زندگی می‌باشد.	P22
	❖ ادراک افراد از وضعیت سلامتی‌شان، نقشی تعیین‌کننده در ارزیابی ذهنی آن‌ها از کیفیت زندگی دارد.	P23
	❖ سلامت جسمی و روانی موجب افزایش بهره‌وری فردی و در نتیجه بهبود کیفیت زندگی اجتماعی می‌گردد.	P25
	❖ کیفیت زندگی زمانی ارتقا پیدا می‌کند که سیاست‌های سلامت عمومی با عدالت اجتماعی همراه گردد.	P26
	❖ ارتباط دوسویه میان سلامتی و کیفیت زندگی نشان می‌دهد که ارتقای یکی به بهبود دیگری منجر خواهد شد.	P27
	❖ آرامش روانی یکی از ارکان اصلی کیفیت زندگی محسوب می‌گردد.	P4
	❖ کیفیت زندگی زمانی ارتقا پیدا می‌کند که شهروندان احساس آرامش داشته باشند.	P5
	❖ کمبود آرامش روانی می‌تواند منجر به کاهش شاخص‌های کیفیت زندگی گردد.	P6
	❖ آرامش درونی زمینه‌ای جهت بهبود کیفیت زندگی فراهم می‌کند.	P8
	❖ کیفیت زندگی مطلوب نیازمند هم‌زمانی رفاه مادی و آرامش روانی	P9

آرامش	می‌باشد.	
	❖ احساس آرامش اجتماعی از مهم‌ترین عوامل مؤثر بر کیفیت زندگی شهروندان می‌باشد.	P11
	❖ آرامش خانوادگی نقش کلیدی در افزایش کیفیت زندگی و بهزیستی اعضای خانواده دارد.	P14
	❖ کیفیت زندگی با میزان آرامش افراد در جامعه ارتباط مستقیم دارد.	P15
	❖ آرامش ذهنی موجب افزایش رضایت از زندگی و ارتقای سطح کیفیت زندگی می‌گردد.	P16
	❖ نبود آرامش در محیط‌های شهری می‌تواند کیفیت زندگی را به شدت کاهش دهد.	P18
	❖ آرامش به عنوان یک نیاز روان‌شناختی، شرط تحقق سایر ابعاد کیفیت زندگی می‌باشد.	P19
	❖ ارتباط دوسویه‌ای میان آرامش روانی و کیفیت زندگی وجود دارد؛ هر یک موجب تقویت دیگری می‌گردد.	P21
	❖ آرامش اجتماعی از طریق کاهش تعارضات و افزایش انسجام اجتماعی کیفیت زندگی را بهبود می‌بخشد.	P23
	❖ نبود آرامش و افزایش اضطراب اجتماعی، احساس ناامنی و کاهش کیفیت زندگی را در پی دارد.	P24
	❖ آرامش روحی از طریق ارتقای امید به آینده، کیفیت زندگی افراد را تقویت می‌کند.	P26
دسترسی به فضاهای عمومی	❖ دسترسی عادلانه به فضاهای عمومی یکی از عوامل کلیدی در ارتقای کیفیت زندگی شهروندان می‌باشد.	P3
	❖ کیفیت زندگی شهروندان با میزان دسترسی آن‌ها به پارک‌ها، میدان‌ها و فضاهای سبز رابطه مستقیمی دارد.	P4
	❖ فضاهای عمومی سالم و قابل‌دسترس، محیطی برای تعاملات اجتماعی و افزایش کیفیت زندگی فراهم می‌کنند.	P5
	❖ دسترسی محدود به فضاهای عمومی می‌تواند منجر به کاهش رضایت از زندگی و کاهش کیفیت زندگی گردد.	P6
	❖ کیفیت زندگی شهروندان به‌طور مستقیم تحت تأثیر میزان حضور و استفاده شهروندان از فضاهای عمومی قرار دارد.	P7

تبیین مؤلفه‌های تاب‌آوری اجتماعی در چارچوب تاب‌آوری ...، شیخی و همکاران | ۳۳

P9	❖ فضاهای عمومی مناسب، سلامت جسمانی و روانی شهروندان را تقویت کرده و کیفیت زندگی را افزایش می‌دهند.
P10	❖ طراحی شهری مشارکتی و دسترسی آزاد به فضاهای عمومی، انسجام اجتماعی و کیفیت زندگی را ارتقا می‌دهد.
P11	❖ کیفیت زندگی در شهرها زمانی پایدار است که همه اقشار جامعه بتوانند از فضاهای عمومی بهره‌مند گردند.
P13	❖ وجود فضاهای عمومی متنوع، فرصت‌هایی برای تعامل اجتماعی ایجاد کرده و کیفیت زندگی را بهبود می‌بخشد.
P15	❖ دسترسی به فضاهای سبز شهری موجب کاهش استرس، افزایش آرامش و ارتقای کیفیت زندگی می‌گردد.
P18	❖ فضاهای عمومی نقش مهمی در تقویت حس تعلق و هویت اجتماعی شهروندان دارند و کیفیت زندگی را افزایش می‌دهند.
P20	❖ نبود دسترسی مناسب به فضاهای عمومی می‌تواند به احساس محرومیت و کاهش رضایتمندی اجتماعی منجر گردد.
P22	❖ کیفیت زندگی پایدار در شهرها مستلزم برنامه‌ریزی شهری مبتنی بر عدالت در دسترسی به فضاهای عمومی می‌باشد.
P23	❖ فضاهای عمومی ایمن و باکیفیت، مشارکت اجتماعی و تعاملات میان نسلی را افزایش می‌دهند و به ارتقای کیفیت زندگی کمک می‌کنند.
P25	❖ دسترسی به فضاهای عمومی، شاخصی مهم جهت ارزیابی عدالت فضایی و کیفیت زندگی در مطالعات شهری می‌باشد.

جدول ۷- کدگذاری مصاحبه‌های صورت گرفته مؤلفه سرمایه فرهنگی

کد مشارکت‌کننده	گزاره کلامی	شاخص
P9	❖ تنوع قومی و مذهبی در یک جامعه می‌تواند به غنای سرمایه فرهنگی منجر شود.	اقوام و مذاهب مختلف
P7	❖ سرمایه فرهنگی از طریق تبادل بین فرهنگی میان اقوام و مذاهب مختلف توسعه می‌یابد.	
P6	❖ اقوام و مذاهب گوناگون با حفظ سنت‌ها و آیین‌های خود، بخشی از سرمایه فرهنگی ملی را شکل می‌دهند.	

	❖ سرمایه فرهنگی در جوامع چند قومیتی و چندمذهبی به دلیل تنوع ارزش‌ها و رسوم، غنی‌تر می‌باشد.	P4
	❖ تعامل مثبت میان اقوام و مذاهب مختلف می‌تواند سرمایه فرهنگی مشترک را تقویت بخشد.	P3
	❖ سرمایه فرهنگی زمانی پایدار می‌گردد که اقوام و مذاهب مختلف در تولید و بازتولید آن مشارکت فعال داشته باشند.	P27
	❖ وجود اقوام و مذاهب مختلف بستر مناسبی جهت ارتقای خلاقیت فرهنگی و سرمایه فرهنگی می‌باشد.	P26
	❖ سرمایه فرهنگی در جوامع چند قومیتی اغلب در قالب زبان، موسیقی، هنر و آداب و رسوم بازنمایی می‌گردد.	P25
	❖ احترام به تفاوت‌های قومی و مذهبی عامل مهمی در ارتقای سرمایه فرهنگی مشترک به شمار می‌رود.	P22
	❖ سرمایه فرهنگی از طریق همزیستی مسالمت‌آمیز اقوام و مذاهب به غنای هویت ملی کمک می‌کند.	P20
	❖ اقوام و مذاهب مختلف با انتقال میراث معنوی و مادی خود، سرمایه فرهنگی جامعه را متنوع‌تر می‌سازند.	P18
	❖ سرمایه فرهنگی می‌تواند از طریق تبادل میان فرهنگی و میان‌مذهبی بازتولید گردد.	P16
	❖ وجود اقوام و مذاهب مختلف ظرفیت جامعه را جهت شکل‌گیری سرمایه فرهنگی چندبعدی افزایش می‌دهد.	P14
حقوق شهروندی	❖ سرمایه فرهنگی در جوامع چند قومیتی و چندمذهبی می‌تواند به تقویت انسجام اجتماعی نیز یاری رساند.	P12
	❖ تضاد یا همگرایی میان اقوام و مذاهب مختلف تأثیر مستقیمی بر پویایی سرمایه فرهنگی دارد.	P10
	❖ رعایت و توسعه حقوق شهروندی بستر لازم جهت شکوفایی و ارتقای سرمایه فرهنگی در جامعه را فراهم می‌سازد.	P8
	❖ سرمایه فرهنگی افراد، آگاهی و توانمندی آن‌ها را در مطالبه و دفاع از حقوق شهروندی تقویت می‌کند.	P7
	❖ هرچقدر میزان آشنایی شهروندان با حقوق قانونی و اجتماعی خود بیشتر باشد، سرمایه فرهنگی جمعی ارتقا می‌یابد.	P6

	❖ حقوق شهروندی برابر برای همه اقشار، امکان دسترسی عادلانه‌تر به منابع فرهنگی را فراهم می‌سازد.	P5
	❖ میان ارتقای سرمایه فرهنگی و تحقق حقوق شهروندی رابطه‌ای دوسویه و تقویت‌کننده وجود دارد.	P4
	❖ سرمایه فرهنگی نقش مهمی در توانمندسازی شهروندان جهت مشارکت فعال در فرآیندهای دموکراتیک ایفا می‌کند.	P24
	❖ رعایت حقوق شهروندی می‌تواند منجر به افزایش اعتماد اجتماعی و در نتیجه توسعه سرمایه فرهنگی شود.	P23
	❖ حقوق شهروندی با تضمین آزادی‌های فرهنگی، مسیر انتقال و بازتولید سرمایه فرهنگی را هموار می‌سازد.	P19
	❖ جامعه‌ای که سرمایه فرهنگی بالاتری دارد، به‌طور مؤثرتری قادر به پاسداری و توسعه حقوق شهروندی می‌باشد.	P15
	❖ آموزش حقوق شهروندی به‌عنوان بخشی از سرمایه فرهنگی، منجر به ارتقای سواد مدنی و فرهنگی جامعه می‌گردد.	P14
	❖ برخورداری برابر از حقوق شهروندی، شکاف‌های فرهنگی و نابرابری‌های سرمایه فرهنگی را کاهش می‌دهد.	P12
	❖ سرمایه فرهنگی غنی، شهروندان را به مشارکت در تصمیم‌گیری‌های اجتماعی و دفاع از حقوق خود سوق می‌دهد.	P11
	❖ نهادهای سازنده حقوق شهروندی، زمینه‌ساز گسترش تعاملات فرهنگی و تقویت سرمایه فرهنگی مشترک می‌باشد.	P10
آداب‌ورسوم	❖ آداب‌ورسوم به‌عنوان بخشی از میراث فرهنگی، نقش مهمی در شکل‌دهی و انتقال سرمایه فرهنگی ایفا می‌کند.	P6
	❖ سرمایه فرهنگی در بستر آداب‌ورسوم جامعه بازتولید و تثبیت می‌شود.	P22
	❖ پابندی به آداب‌ورسوم سنتی می‌تواند انسجام فرهنگی و سرمایه فرهنگی مشترک را تقویت کند.	P19
	❖ سرمایه فرهنگی افراد اغلب در چارچوب آداب‌ورسوم بومی و اجتماعی قابل‌درک و ارزیابی است.	P15
	❖ آداب‌ورسوم، وسیله‌ای جهت انتقال سرمایه فرهنگی میان نسل‌ها به شمار می‌روند.	P13

جدول ۸- کدگذاری مصاحبه‌های صورت گرفته مؤلفه سرمایه اجتماعی

کد مشارکت‌کننده	گزاره کلامی	شاخص
P1	❖ انسجام اجتماعی به‌عنوان پیوند عاطفی و هنجاری میان اعضای یک جامعه، یکی از مهم‌ترین بسترهای شکل‌گیری سرمایه اجتماعی است.	انسجام اجتماعی
P10	❖ سرمایه اجتماعی در قالب اعتماد و شبکه‌های اجتماعی، انسجام اجتماعی را تقویت و پایدار می‌کند.	
P11	❖ انسجام اجتماعی سبب افزایش تعاملات اجتماعی مثبت می‌شود و به غنای سرمایه اجتماعی ختم می‌شود.	
P12	❖ سرمایه اجتماعی بدون وجود سطحی از انسجام اجتماعی نمی‌تواند کارکرد مؤثر در جامعه داشته باشد.	
P13	❖ انسجام اجتماعی زمینه‌ساز اعتماد متقابل می‌باشد که به‌عنوان یکی از عناصر اصلی سرمایه اجتماعی شناخته می‌شود.	
P14	❖ جوامعی که انسجام اجتماعی بالاتری دارند، به‌طورمعمول از سرمایه اجتماعی بیشتری نیز برخوردار هستند.	
P15	❖ افزایش انسجام اجتماعی، به کاهش تعارضات و افزایش همبستگی اجتماعی کمک کرده و این امر سرمایه اجتماعی را ارتقا می‌دهد.	
P17	❖ سرمایه اجتماعی می‌تواند از طریق تقویت هویت جمعی و ارزش‌های مشترک، انسجام اجتماعی را ارتقا دهد.	
P18	❖ وجود انسجام اجتماعی به شبکه‌های اجتماعی فعال و مشارکت‌جو منجر می‌شود که هسته اصلی سرمایه اجتماعی محسوب می‌شوند.	
P19	❖ انسجام اجتماعی و سرمایه اجتماعی رابطه‌ای دوطرفه دارند؛ هرکدام می‌توانند دیگری را تقویت یا تضعیف کنند.	
P21	❖ سطح بالای سرمایه اجتماعی می‌تواند به شکل‌گیری انسجام اجتماعی در شرایط بحران و ناپایداری اجتماعی کمک کند.	
P24	❖ انسجام اجتماعی شکاف‌های اجتماعی را کاهش می‌دهد و سرمایه اجتماعی را از طریق افزایش مشارکت اجتماعی تقویت می‌کند.	
P25	❖ سرمایه اجتماعی با تقویت همکاری جمعی و اعتماد عمومی، نقش مهمی در پایداری انسجام اجتماعی ایفا می‌کند.	
P3	❖ انسجام اجتماعی می‌تواند به‌عنوان شاخصی جهت سنجش میزان سرمایه اجتماعی در جامعه مورداستفاده قرار گیرد.	

تبیین مؤلفه‌های تاب‌آوری اجتماعی در چارچوب تاب‌آوری ...، شیخی و همکاران | ۳۷

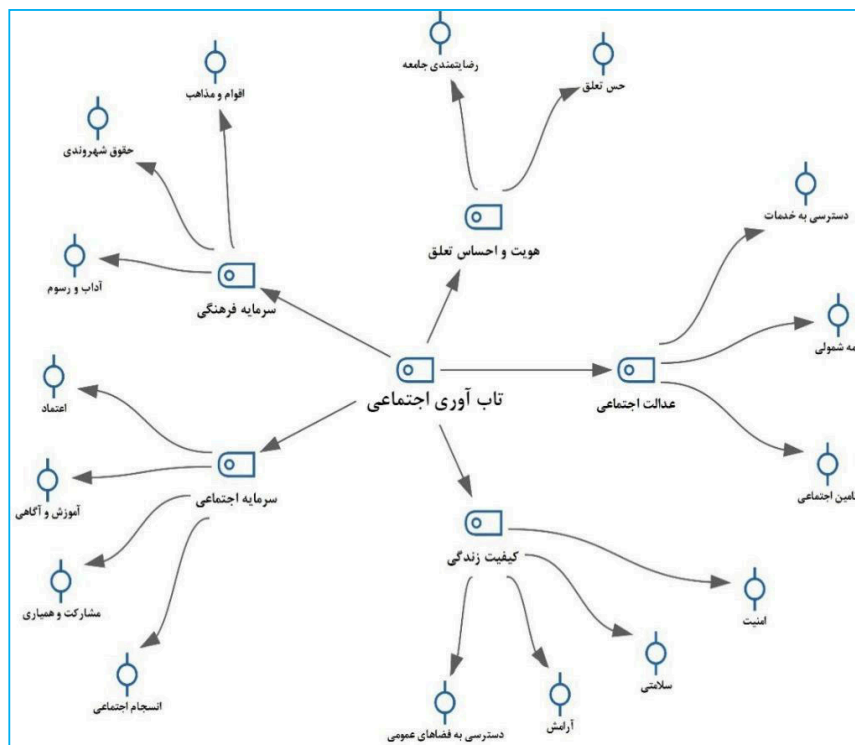
	❖ سرمایه اجتماعی قوی، شبکه‌های حمایتی گسترده‌تری ایجاد می‌کند که انسجام اجتماعی را ارتقا می‌دهد.	P4
	❖ انسجام اجتماعی و سرمایه اجتماعی به‌طور هم‌زمان می‌توانند ثبات سیاسی، توسعه اقتصادی و رفاه اجتماعی را ارتقا دهند.	P6
	❖ نبود انسجام اجتماعی می‌تواند موجب تضعیف سرمایه اجتماعی و گسترش بی‌اعتمادی در جامعه شود.	P7
	❖ انسجام اجتماعی به‌واسطه تقویت روابط افقی و عمودی در جامعه، بستر لازم برای توسعه سرمایه اجتماعی را فراهم می‌سازد.	P8
	❖ سرمایه اجتماعی از طریق افزایش احساس تعلق اجتماعی، انسجام اجتماعی را نهادینه می‌کند.	P9
مشارکت و همیاری	❖ مشارکت اجتماعی فعال یکی از مؤلفه‌های اصلی در تقویت سرمایه اجتماعی محسوب می‌گردد.	P8
	❖ همیاری اجتماعی سبب افزایش اعتماد متقابل شده و سطح سرمایه اجتماعی را ارتقا می‌دهد.	P5
	❖ سرمایه اجتماعی از طریق تقویت فرهنگ مشارکت‌جویی و همیاری در جامعه بازتولید می‌گردد.	P4
	❖ مشارکت شهروندان در فعالیت‌های جمعی به ایجاد شبکه‌های اجتماعی گسترده‌تر و سرمایه اجتماعی بیشتر منجر می‌گردد.	P3
	❖ همیاری میان اعضای جامعه سطح تعاملات مثبت را افزایش داده و سرمایه اجتماعی را ارتقا می‌بخشد.	P27
	❖ سرمایه اجتماعی قوی، زمینه‌ساز گسترش مشارکت‌های داوطلبانه و همیاری‌های اجتماعی پایدار می‌باشد.	P26
	❖ مشارکت فعال در سازمان‌های مدنی و محلی یکی از شاخص‌های مهم سرمایه اجتماعی است.	P25
	❖ همیاری اجتماعی می‌تواند سطح انسجام و اعتماد اجتماعی را افزایش داده و در نتیجه سرمایه اجتماعی را ارتقا بخشد.	P24
	❖ سرمایه اجتماعی و مشارکت اجتماعی رابطه‌ای متقابل دارند؛ هر یک، دیگری را تقویت و بازتولید می‌کند.	P22
	❖ افزایش مشارکت شهروندی منجر به گسترش شبکه‌های حمایتی و در نتیجه افزایش سرمایه اجتماعی می‌گردد.	P21

	❖ همیاری در شرایط بحرانی مانند مخاطرات طبیعی، نمود عینی سرمایه اجتماعی در جامعه است.	P2
	❖ سرمایه اجتماعی از طریق ارتقای حس مسئولیت جمعی، زمینه‌ساز افزایش مشارکت و همیاری در جامعه می‌گردد.	P19
	❖ مشارکت‌های داوطلبانه به شکل‌گیری اعتماد عمومی کمک کرده و سرمایه اجتماعی را نهادینه می‌سازد.	P18
	❖ وجود همیاری اجتماعی پایدار، مانع از گسست روابط اجتماعی و کاهش سرمایه اجتماعی می‌گردد.	P17
	❖ سرمایه اجتماعی با افزایش تعاملات و تقویت شبکه‌های اجتماعی غیررسمی، سطح مشارکت شهروندان را ارتقا می‌بخشد.	P15
	❖ مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی موجب ارتقای آگاهی جمعی و سرمایه اجتماعی می‌گردد.	P14
	❖ همیاری اجتماعی بر اساس هنجارهای متقابل شکل می‌گیرد و از عناصر اساسی سرمایه اجتماعی می‌باشد.	P12
	❖ سرمایه اجتماعی بالا منجر به گسترش فرهنگ مشارکت‌پذیری و همیاری در جامعه می‌گردد.	P11
آموزش و آگاهی	❖ مشارکت و همیاری اجتماعی از طریق کاهش بی‌اعتمادی و افزایش همبستگی، سطح سرمایه اجتماعی را ارتقا می‌دهد.	P10
	❖ آموزش یکی از ابزارهای بنیادین برای ارتقای سرمایه اجتماعی در جوامع مختلف می‌باشد.	P9
	❖ افزایش سطح آگاهی شهروندان از طریق آموزش، زمینه‌ساز تقویت سرمایه اجتماعی می‌گردد.	P8
	❖ سرمایه اجتماعی زمانی شکل می‌گیرد که آموزش منجر به نهادینه‌سازی ارزش‌های جمعی و هنجارهای اجتماعی شود.	P6
	❖ آموزش رسمی و غیررسمی می‌تواند به توسعه مشارکت اجتماعی و در نتیجه افزایش سرمایه اجتماعی منجر گردد.	P5
	❖ آگاهی اجتماعی حاصل از آموزش، درک شهروندان از اهمیت همیاری و همکاری جمعی را افزایش می‌بخشد.	P4
	❖ سرمایه اجتماعی به‌واسطه ارتقای آگاهی‌های مدنی و شهروندی تقویت می‌گردد.	P26

❖ آموزش مهارت‌های اجتماعی، ظرفیت جامعه برای شکل‌گیری شبکه‌های اعتماد را توسعه می‌بخشد.	P25
❖ افزایش آگاهی عمومی از طریق آموزش، به کاهش بی‌اعتمادی و تقویت سرمایه اجتماعی کمک می‌کند.	P24
❖ سرمایه اجتماعی قوی در جوامعی شکل می‌گیرد که در آن آموزش به ترویج ارزش‌های مشارکت و همبستگی می‌پردازد.	P22
❖ آموزش شهروندی می‌تواند به ارتقای سرمایه اجتماعی از طریق آگاهی‌بخشی درباره حقوق و مسئولیت‌های اجتماعی کمک کند.	P2
❖ آگاهی اجتماعی، عنصر کلیدی در ایجاد حس تعلق جمعی و سرمایه اجتماعی پایدار می‌باشد.	P18
❖ سرمایه اجتماعی زمانی تقویت می‌گردد که آموزش بر مهارت‌های ارتباطی و گفت‌وگو میان گروه‌های اجتماعی تأکید کند.	P16
❖ آموزش و آگاهی، بستر لازم جهت توسعه تعاملات مثبت و اعتماد متقابل در جامعه را فراهم می‌کند.	P15
❖ جوامعی که سطح آموزش بالاتری دارند، معمولاً از سرمایه اجتماعی گسترده‌تر و عمیق‌تری برخوردار هستند.	P14
❖ سرمایه اجتماعی از طریق آگاهی‌بخشی آموزشی، به شکل‌گیری کنش‌های جمعی اثربخش کمک می‌کند.	P13
❖ آموزش مداوم و یادگیری مادام‌العمر، پایداری سرمایه اجتماعی در جامعه را تضمین می‌کند.	P11
❖ آگاهی‌بخشی در زمینه عدالت اجتماعی و برابری، موجب افزایش اعتماد نهادی و تقویت سرمایه اجتماعی می‌گردد.	P10
❖ آموزش و ارتقای آگاهی اجتماعی، زمینه‌ساز بازتولید سرمایه اجتماعی و توسعه پایدار در جوامع معاصر است.	P1
❖ اعتماد اجتماعی یکی از مهم‌ترین ارکان شکل‌گیری و تقویت سرمایه اجتماعی می‌باشد.	P8
❖ سرمایه اجتماعی بدون وجود سطحی از اعتماد متقابل میان اعضای جامعه نمی‌تواند پایدار بماند.	P7
❖ اعتماد به نهادهای اجتماعی و سیاسی، سرمایه اجتماعی و نهادی را تقویت می‌بخشد.	P5

اعتماد	❖ اعتماد میان فردی سبب افزایش همکاری و کنش جمعی می‌گردد که از عناصر کلیدی سرمایه اجتماعی می‌باشد.	P4
	❖ سرمایه اجتماعی در جوامعی که اعتماد عمومی بالاتر است، از کارکرد بیشتری برخوردار است.	P3
	❖ کاهش اعتماد اجتماعی به‌طور مستقیم موجب فرسایش سرمایه اجتماعی می‌گردد.	P27
	❖ اعتماد متقابل میان شهروندان شبکه‌های اجتماعی را فعال کرده و سرمایه اجتماعی را توسعه می‌بخشد.	P25
	❖ سرمایه اجتماعی به‌واسطه اعتماد، ظرفیت حل تعارضات اجتماعی را ارتقا می‌دهد.	P24
	❖ اعتماد اجتماعی با ارتقای مشارکت مدنی و همکاری داوطلبانه، سرمایه اجتماعی را تقویت می‌بخشد.	P22
	❖ اعتماد نهادی می‌تواند سرمایه اجتماعی را در سطح کلان بازتولید نماید.	P2
	❖ سرمایه اجتماعی به‌واسطه اعتماد پایدار، سبب ارتقای انسجام اجتماعی می‌گردد.	P18
	❖ اعتماد اجتماعی شاخصی مهم جهت سنجش کیفیت و عمق سرمایه اجتماعی در جامعه می‌باشد.	P17
	❖ در جوامعی با اعتماد پایین، سرمایه اجتماعی نیز در معرض تضعیف و فروپاشی قرار می‌گیرد.	P16
	❖ سرمایه اجتماعی از طریق اعتماد، هزینه‌های تعاملات اجتماعی و اقتصادی را کاهش می‌دهد.	P15
	❖ اعتماد، پیوندی میان سرمایه اجتماعی رسمی (نهادی) و غیررسمی (شبکه‌های شخصی) ایجاد می‌کند.	P14
	❖ افزایش اعتماد عمومی موجب تقویت همیاری و همکاری جمعی، به‌عنوان مؤلفه‌های اصلی سرمایه اجتماعی می‌شود.	P13
	❖ سرمایه اجتماعی زمانی معنا می‌یابد که اعتماد به‌عنوان هسته مرکزی آن در روابط اجتماعی حضور داشته باشد.	P11
	❖ اعتماد اجتماعی نقش واسطه‌ای در تبدیل تعاملات فردی به سرمایه اجتماعی جمعی ایفا می‌کند.	P10

در نهایت پس از پایان مصاحبه‌ها و دستیابی به اشباع نظری پژوهش، مفهوم تاب‌آوری اجتماعی تهران در قالب ۵ مؤلفه و ۱۶ شاخص در قالب شکل زیر در نرم‌افزار maxqda2020 استخراج شدند.



شکل ۲- مؤلفه‌های تاب‌آوری اجتماعی

بحث و نتیجه‌گیری

روند روزافزون جمعیت شهرنشین و تمرکز جمعیت در کلان‌شهرها و بروز چالش‌هایی همچون مخاطرات طبیعی و انسان‌ساز، سبب شده است که مفهوم تاب‌آوری شهری به‌عنوان یکی از رویکردهای نوین در توسعه شهری موردتوجه قرار گیرد. تاب‌آوری

شهری فرایندی پویا و چندبُعدی است که به توانایی یک نظام شهری در برابر شوک‌ها و بازگشت یا حتی ارتقاء به وضعیتی مطلوب‌تر پس از وقوع بحران‌ها اشاره دارد. برخلاف رویکردهای سنتی مدیریت بحران که بیشتر بر واکنش‌های کوتاه‌مدت متمرکز بوده‌اند، رویکرد تاب‌آوری بر پیش‌بینی، آمادگی، یادگیری و نوآوری تأکید می‌کند. بدین معنا که شهرهای تاب‌آور تنها به بازگشت به شرایط پیشین بسنده نمی‌کنند، بلکه از بحران‌ها به‌عنوان فرصتی جهت بهبود زیرساخت‌ها و ارتقای کیفیت زندگی شهروندان بهره می‌گیرند. اهمیت این رویکرد به‌گونه‌ای است که نهادهای بین‌المللی آن را به‌عنوان یکی از الزامات اساسی تحقق اهداف توسعه پایدار می‌پندارند. از این منظر، تاب‌آوری شهری می‌تواند آینده‌ای امن‌تر، پایدارتر و کارآمدتر برای شهرها رقم بزند. هدف این پژوهش استخراج مؤلفه‌های تاب‌آوری اجتماعی در شهر تهران است. مصاحبه‌ای که با متخصصان صورت گرفت مؤلفه‌های تاب‌آوری اجتماعی در شهر تهران استخراج گردید به‌طوری‌که بعد اجتماعی- فرهنگی دارای پنج مؤلفه هویت و احساس تعلق (با شاخص‌های رضایت‌مندی جامعه و حس تعلق)، عدالت اجتماعی (با شاخص‌های دسترسی به خدمات، همه‌شمولی و تأمین اجتماعی)، کیفیت زندگی (با شاخص‌های امنیت، سلامتی، آرامش و دسترسی به فضاهای عمومی)، سرمایه اجتماعی (با شاخص‌های انسجام اجتماعی، مشارکت و همیاری، آموزش و آگاهی و اعتماد) و سرمایه فرهنگی (با شاخص‌های اقوام و مذاهب مختلف، حقوق شهروندی و آداب‌ورسوم) می‌باشد.

یافته‌های پژوهش حاضر با نتایج مطالعات پیشین در زمینه تاب‌آوری اجتماعی هم‌راستا است. به‌گونه‌ای که پژوهشگران مختلف بر نقش مؤلفه‌هایی همچون سرمایه اجتماعی، مشارکت شهروندی، اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی و ظرفیت‌های نهادی در افزایش توان جوامع برای مواجهه با بحران‌ها تأکید کرده‌اند. برای مثال، نتایج پژوهش‌های آلدریچ و مایر (۲۰۱۵) و نوریس و همکاران (۲۰۰۸) نشان می‌دهد که سرمایه اجتماعی، شبکه‌های ارتباطی و مشارکت جمعی از مهم‌ترین عوامل تقویت‌کننده تاب‌آوری جوامع محسوب می‌شوند که این موضوع با یافته‌های پژوهش حاضر در خصوص اهمیت مؤلفه

سرمایه اجتماعی و شاخص‌های انسجام اجتماعی، مشارکت و همیاری، آموزش و آگاهی و اعتماد عمومی مطابقت دارد. همچنین نتایج این پژوهش با دیدگاه فولکه (۲۰۰۶) و ویلسون (۲۰۱۲) مبنی بر اینکه تاب‌آوری اجتماعی مفهومی چندبعدی است و از تعامل عوامل اجتماعی، فرهنگی و نهادی شکل می‌گیرد، همخوانی دارد. در پژوهش حاضر نیز علاوه بر سرمایه اجتماعی، مؤلفه‌هایی همچون هویت و احساس تعلق، عدالت اجتماعی، کیفیت زندگی و سرمایه فرهنگی به‌عنوان ابعاد اصلی تاب‌آوری اجتماعی شهر تهران شناسایی شدند که نشان‌دهنده ماهیت چندبعدی این مفهوم است. از سوی دیگر، یافته‌های پژوهش حاضر با مطالعات داخلی انجام‌شده در زمینه تاب‌آوری اجتماعی شهری نیز هم‌راستا است. نتایج پژوهش دلاکه و همکاران (۱۳۹۶) در شهر اصفهان، روستا و همکاران (۱۳۹۷) در شهر زاهدان و نیکمرد نمین و همکاران (۱۳۹۳) در منطقه ۲۲ تهران، بر اهمیت عوامل اجتماعی همچون مشارکت، اعتماد، انسجام اجتماعی و ظرفیت‌های اجتماعی در کاهش آسیب‌پذیری جوامع شهری تأکید داشته‌اند. باوجوداین، تفاوت اصلی پژوهش حاضر در ارائه الگویی بومی برای کلان‌شهر تهران و شناسایی مجموعه‌ای جامع از مؤلفه‌ها و شاخص‌های تاب‌آوری اجتماعی متناسب با ویژگی‌های اجتماعی، فرهنگی و فضایی این شهر است. بنابراین، نتایج این پژوهش ضمن تأیید یافته‌های مطالعات پیشین، تلاش می‌کند با تمرکز بر شرایط خاص کلان‌شهر تهران، چارچوبی کاربردی برای شناخت و ارتقای تاب‌آوری اجتماعی ارائه دهد. این چارچوب می‌تواند مبنایی برای سیاست‌گذاری شهری، برنامه‌ریزی محله محور و تقویت ظرفیت‌های اجتماعی شهروندان در مواجهه با بحران‌های آینده قرار گیرد.

نتایج این پژوهش نشان داد که تاب‌آوری اجتماعی به‌عنوان یکی از ابعاد اساسی تاب‌آوری شهری، مفهومی چندبعدی و پویا است که از تعامل عوامل اجتماعی، فرهنگی، نهادی و مدیریتی شکل می‌گیرد. بررسی نظام‌مند ادبیات و مطالعات پیشین بیانگر آن است که ارتقای ظرفیت‌های اجتماعی جوامع محلی نقش مهمی در افزایش توان شهرها برای مواجهه با مخاطرات، کاهش آسیب‌پذیری و تسریع فرآیند بازگشت به شرایط عادی پس

از بحران دارد. یافته‌های حاصل از مصاحبه با خبرگان و متخصصان نیز نشان داد که در شهر تهران، مؤلفه‌هایی نظیر مشارکت اجتماعی، سرمایه اجتماعی، اعتماد عمومی، انسجام اجتماعی، آگاهی و آموزش شهروندی، شبکه‌های حمایتی و ظرفیت‌های نهادی از مهم‌ترین عوامل مؤثر بر تاب‌آوری اجتماعی به شمار می‌روند. این مؤلفه‌ها ضمن تقویت توان سازگاری جامعه در برابر بحران‌ها، زمینه افزایش ظرفیت یادگیری، همکاری و کنش جمعی را نیز فراهم می‌کنند. تحلیل داده‌ها نشان داد که ارتقای تاب‌آوری اجتماعی صرفاً از طریق اقدامات کالبدی و زیرساختی امکان‌پذیر نیست و نیازمند توجه همزمان به ابعاد اجتماعی، فرهنگی و نهادی است. در این راستا، تقویت ارتباط میان نهادهای محلی، افزایش مشارکت شهروندان در فرآیندهای تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی، توسعه سرمایه اجتماعی و ارتقای سطح آگاهی عمومی می‌تواند نقش مؤثری در افزایش تاب‌آوری اجتماعی شهر تهران ایفا کند. در مجموع، الگوی استخراج‌شده در این پژوهش می‌تواند به‌عنوان چارچوبی بومی برای شناخت و ارزیابی وضعیت تاب‌آوری اجتماعی شهر تهران مورد استفاده مدیران، برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران قرار گیرد. همچنین نتایج پژوهش حاضر می‌تواند زمینه‌ساز طراحی سیاست‌ها و برنامه‌های مؤثرتر در راستای ارتقای تاب‌آوری اجتماعی و کاهش پیامدهای ناشی از بحران‌های احتمالی در کلان‌شهر تهران باشد.

پیشنهاد‌های کاربردی

- ✓ ایجاد نظام پایش و ارزیابی تاب‌آوری اجتماعی در شهر تهران، شهرداری تهران با همکاری مراکز دانشگاهی و پژوهشی، سامانه‌ای برای سنجش مستمر شاخص‌های تاب‌آوری اجتماعی در سطح مناطق و محلات ایجاد کند تا وضعیت تاب‌آوری به‌صورت دوره‌ای ارزیابی و نقاط آسیب‌پذیر شناسایی شوند.
- ✓ تقویت مشارکت شهروندان در مدیریت بحران زمینه مشارکت فعال شهروندان، سازمان‌های مردم‌نهاد و گروه‌های محلی در برنامه‌ریزی و اجرای اقدامات مرتبط با مدیریت

بحران فراهم شود. تشکیل و توسعه گروه‌های داوطلب محلی می‌تواند نقش مؤثری در افزایش ظرفیت پاسخگویی جامعه در شرایط بحرانی داشته باشد.

✓ توسعه برنامه‌های آموزشی و آگاهی‌بخشی عمومی، برنامه‌های آموزشی مستمر در زمینه آمادگی در برابر بحران‌ها، مدیریت مخاطرات و ارتقای مهارت‌های اجتماعی از طریق مدارس، دانشگاه‌ها، فرهنگسراها و رسانه‌های شهری اجرا شود تا سطح آگاهی و آمادگی شهروندان افزایش یابد.

✓ تقویت سرمایه اجتماعی و انسجام محله‌ای شهرداری و نهادهای محلی با حمایت از فعالیت‌های اجتماعی، فرهنگی و داوطلبانه در سطح محلات، زمینه افزایش اعتماد، همکاری و تعامل میان شهروندان را فراهم کنند؛ زیرا سرمایه اجتماعی یکی از مهم‌ترین ارکان تاب‌آوری اجتماعی محسوب می‌شود.

✓ استفاده از فناوری‌های هوشمند در مدیریت تاب‌آوری اجتماعی، توسعه سامانه‌های هوشمند اطلاع‌رسانی، هشدار سریع، ارتباطات مردمی و دریافت بازخورد شهروندان می‌تواند موجب افزایش سرعت واکنش، هماهنگی و مشارکت اجتماعی در زمان وقوع بحران شود.

✓ تقویت هماهنگی میان نهادهای مسئول ایجاد سازوکارهای مؤثر برای همکاری و تبادل اطلاعات میان شهرداری، سازمان مدیریت بحران، فرمانداری، نهادهای خدمات‌رسان و سازمان‌های مردم‌نهاد می‌تواند موجب افزایش کارآمدی اقدامات مرتبط با ارتقای تاب‌آوری اجتماعی شود.

✓ توجه ویژه به گروه‌های آسیب‌پذیر اجتماعی در برنامه‌های توسعه شهری و مدیریت بحران، نیازهای سالمندان، کودکان، افراد دارای معلولیت و خانوارهای کم‌برخوردار به‌صورت ویژه موردتوجه قرار گیرد تا میزان آسیب‌پذیری این گروه‌ها در برابر بحران‌ها کاهش یابد.

✓ ادغام شاخص‌های تاب‌آوری اجتماعی در فرآیند برنامه‌ریزی شهری شاخص‌ها و مؤلفه‌های شناسایی‌شده در این پژوهش به‌عنوان بخشی از معیارهای تصمیم‌گیری در

طرح‌های توسعه شهری، برنامه‌های محله محور و پروژه‌های مدیریت شهری مورد استفاده قرار گیرند.

سپاسگزاری

این مقاله مستخرج از رساله دکتری نویسنده مسئول است. بدین وسیله از استادان راهنما، مشاور و تمامی افرادی که در انجام این پژوهش با ارائه راهنمایی‌ها و حمایت‌های علمی خود نقش مؤثری داشته‌اند، صمیمانه قدردانی می‌شود.

تعارض منافع

نویسندگان اعلام می‌دارند که هیچ گونه تعارض منافی در انجام و انتشار این پژوهش وجود ندارد.

Orcid

Mohammad Sheikhi



<http://orcid.org/0000-0003-2236-2259>

Mahmoud Jomepour



<http://orcid.org/0000-0002-4170-5395>

Asmail Piri



<https://orcid.org/0009-0003-3089-1916>

منابع

- پیری، اسماعیل. (۱۳۹۵)، تاب‌آوری شهرهای کوچک بر کاهش اثرات سوانح طبیعی (زلزله) (نمونه موردی: شهر کامیاران)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته برنامه‌ریزی شهری دانشگاه علامه طباطبائی، استاد راهنما، محمد شیخی، استاد مشاور، مجتبی رفیعیان.
- دلاکه، حسن؛ ثمره محسن بیگی، حسین و شاهوندی، احمد. (۱۳۹۶)، سنجش میزان تاب‌آوری اجتماعی در مناطق شهری اصفهان، جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی، ۴(۹).
- روستا، مجتبی؛ ابراهیم‌زاده، عیسی؛ ایستگلدی، مصطفی. (۱۳۹۷)، ارزیابی میزان تاب‌آوری اجتماعی شهری مورد شناسی؛ شهر زاهدان، پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، سال ۹.
- کاظمی، داوود؛ عندلیب، علیرضا. (۱۳۹۴)، ارزیابی مؤلفه‌های مؤثر تاب‌آوری اجتماعی سکونتگاه‌های روستایی در شرایط بحرانی، مسکن و محیط روستا، شماره ۱۵۸.
- کرسول، جان، پلانو کلارک، ویکی. (۱۳۹۸)، روش‌های پژوهش ترکیبی، انتشارات آیژ.
- منصورفر (۱۳۸۸)، روش‌های آماری، انتشارات دانشگاه تهران.
- نیکمردنمین، سارا؛ برک پور، ناصر؛ عبدالحی، مجید. (۱۳۹۳)، کاهش خطرات زلزله با تأکید بر عوامل اجتماعی رویکرد تاب‌آوری؛ نمونه موردی: منطقه ۲۲ تهران، مدیریت شهری، شماره ۳۷.

- Bonanno, G.A., Romero, S.A., Klein, S.I., (2015). "The temporal elements of psychological resilience": an integrative framework for the study of individuals, families, and communities. Psychol. Inq. 26, 139-169.
- Clark, G., Evans, G., & Nemecek, S. (2010). "Resilient cities": Surviving in a new world. London: ULI Europe.
- Folke, C. (2006). "Resilience: The emergence of a perspective for social ecological systems analyses". Global Environmental Change, 16, 253-267.
- Hegney, D., Ross, H., Baker, P., Rogers-Clark, C., King, C., Buikstra, E., Watson-Luke, A., McLachlan, K., Stallard, L., (2008). "Building Resilience in Rural Communities". The University of Queensland and University of Southern Queensland.
- Klein, R. J. T., Nicholls, R. J., & Thomalla, F. (2003). "Resilience to natural hazards: How useful is this concept?" Environmental Hazards, 5(1), 35-45.
- Mancini, J.A., & Bowen, G.A. (2009). "Community resilience: A social organisation theory of action and change". In J.A. Mancini, & K.A. Roberto (Eds.), Pathways of human development: Explorations of change (pp. 245 - 265).

- Nelson, D. R., Adger, W. N., & Brown, K. (2007). "Adaptation to environmental change: Contributions of a resilience framework". *Annual Review of Environment and Resources*, 32(1), 395–419.
- Taylor, R., Forrester, J., Pedoth, L., Matin, N., (2014). "Methods for integrative research on community resilience to multiple hazards, with examples from Italy and England". *Procedia Econ. Finance* 18 (2014), 255e262.
- Tompkins, E., & Hurlston, L.-A. (2012). "Public-private partnerships in the provision of environmental governance: A case of disaster management". In E. Boyd & C. Folke (Eds.), *Adapting institutions: Governance, complexity and social-ecological resilience* (pp. 171–189). Cambridge, GB: Cambridge University Press.
- Wilson, G.A. (2012). "Toward a framework for understanding community resilience. In *Community resilience and environmental transitions*", 14-51. London and New York: Routledge.
- Adger, W. N. (2000). Social and ecological resilience: Are they related? *Environment and Planning A*, 24(3), 347–364.
- Aldrich, D. P., & Meyer, M. A. (2015). Social Capital and Community Resilience. *American Behavioral Scientist*, 59(2), 254–269.
- Cariolet, J. M., Vuillet, M., & Diab, Y. (2019). Mapping urban resilience to disasters—A review. *Sustainable cities and society*, 51, Article 101746.
- Cariolet, J. M., Vuillet, M., & Diab, Y. (2019). Mapping urban resilience to disasters—A review. *Sustainable cities and society*, 51, Article 101746.
- Drobniak A. (2010). The Urban Resilience – Economic Perspective. *Journal of Economics & Management*. Vol. 10/2012.
- Folke, C. (2016). Resilience: The Emergence of a Perspective for Social-Ecological Systems Analyses, in *Global*.
- Galderisi, A. (2014). Climate Change Adaptation. Challenges and Opportunities for a Smart Urban Growth. *TeMa, Journal*
- Holling, C. S. (1973). "Resilience and stability of ecological systems". *Annual Review of Ecology and Systematics*, 4(1973), 1- 22.
- Norris, F. H., Stevens, S. P., Pfefferbaum, B., Wyche, K. F., & Pfefferbaum, R. L. (2008). Community Resilience as a Metaphor, Theory, Set of Capacities, and Strategy for Disaster Readiness. *American Journal of Community Psychology*, 41, 127–150.
- North P. (2010). Eco-localisation as a progressive response to peak oil and climate change – A sympathetic critique.
- Ribeiro P, Gonçalves L (2019) Urban resilience: a conceptual framework. *Sustain Cities Soc* 50. <https://doi.org/10.1016/j.scs.2019.101625>.
- Rus K, Kilar V, Koren D (2018) Resilience assessment of complex urban systems to natural disasters: a new literature review. *Int J Disaster Risk Reduct* 31:311–330. <https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2018.05.015>.
- Rus K, Kilar V, Koren D (2018) Resilience assessment of complex urban systems to natural disasters: a new literature review. *Int J Disaster Risk Reduct* 31:311–330. <https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2018.05.015>.

- Saja, A. M. A., Teo, M., Goonetilleke, A., & Ziyath, A. M. (2021). A Critical Review of Social Resilience Properties and Pathways in Disaster Management. *International Journal of Disaster Risk Science*, 12, 790–804.
- Sharifi A (2016) A critical review of selected tools for assessing community resilience. *Ecol Ind* 69:629–647. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2016.05.023>.
- Welter-Enderlin, R., & Hildenbrand, B. (2006). *Resilienz-Gedeihen trotz widriger umst"ande*. Heidelberg: Carl-Auer-Verlag.
- Woetzel, J., Remes, J., Boland, B., Lv, K., Sinha, S., Strube, G., et al. (2018). *Smart cities: Digital solutions for a more livable future*. McKinsey & Company.
- Woetzel, J., Remes, J., Boland, B., Lv, K., Sinha, S., Strube, G., et al. (2018). *Smart cities: Digital solutions for a more livable future*. McKinsey & Company.
- Wu, J., Guo, S., Huang, H., Liu, W., & Xiang, Y. (2018). Information and communications technologies for sustainable development goals: State-of-the-art, needs and perspectives. *IEEE Communications Surveys & Tutorials*, 20(3), 2389–2406.
- Wu, J., Guo, S., Huang, H., Liu, W., & Xiang, Y. (2018). Information and communications technologies for sustainable development goals: State-of-the-art, needs and perspectives. *IEEE Communications Surveys & Tutorials*, 20(3), 2389–2406.

استناد به این مقاله: شیخی، محمد؛ جمعه‌پور، محمود و پیری، اسماعیل. (۱۴۰۴). تبیین مولفه‌های تاب‌آوری

اجتماعی در چارچوب تاب‌آوری شهری کلانشهر تهران، پژوهشنامه مددکاری اجتماعی، ۱۲ (۴۶)، ۱–۴۹.



Social Work Research Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.